

ÁLLAMI
PERCZEL MÓR
KÖZGAZDASÁGI TECHNIKUM
===== BONYHÁD =====

PERCZEL MÓR

élete és munkássága

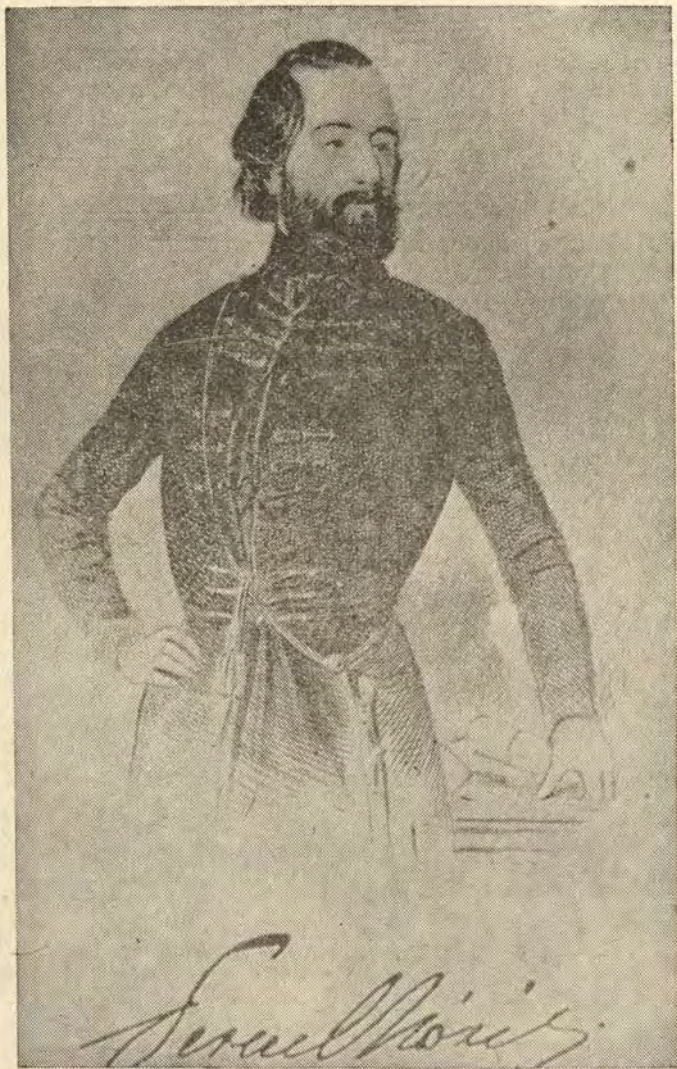

920

K66

Írta:
KOLTA LÁSZLÓ

Bonyhád, 1963.

Hazánk felszabadulása 1945-ben 400 év küzdelmére tett pontot. Felszabadulásunk tárta szélesre népünk előtt a művelődés kapuját. Ez a kapunyitás hívta életre — felszabadulásunk évében — iskolánkat, a bonyhádi közgazdasági technikumot.

Iskolánk — fennállásának 10. évfordulóján — felvette községünk legnagyobb szülöttének, Perczel Mór honvédtábornoknak a nevét, s azóta minden évben kegyelettel emlékezik meg „Iskolánk Napja” keretében születésének évfordulójáról.

Ünnepélyes keretek között emlékeztünk meg névadónk születésének 150. évfordulójáról, mely alkalommal elhelyeztük szobrát iskolánk zsi bongójában, és elhatároztuk, hogy megjelentjük életrajzát. Ennek az elhatározásunknak és kötelességvállalásunknak teszünk most eleget, amikor ezt a kis könyvecskét az Olvasó kezébe adjuk.

A feladat — Perczel Mór pályafutásának összefoglaló ismertetése — nem volt könnyű. Az életrajz összeállításáért és megírásáért e helyen is köszönetet mondok iskolánk kiváló történelemtanárának, dr. Kolta László kartársamnak.

Amikor Perczel Mór nevét tűztük intézetünk homlokzatára, amikor Perczel Mór nevét írtuk intézeti zászlónkra, akkor eszményképet választottunk, községünk legnagyobb fiát állítottuk — és állítjuk ma is — tanulóifjúságunk elé eszményként. Azt a Perczel Mórt, akinek életművéből és szellemi hagyatékából mindig meríthetünk, mindig táplálkozhatunk!

Bár pályafutása — természetadta emberi hibáiból adódóan — nem volt töretlen, történelemtudományunk és hadtörténetírásunk egész életművét pozitívan értékeli. Születésének 150. évfordulóján a Népszabadságban Balázs József hadtörténész a következőket írja: „A reformkor politikai mozgalmaiban a liberális nemesség radikális szárnyához tartozott és már a negyvenes évek első felében megértette, hogy a magyar nemzet csak akkor léphet siker reményében a haladás útjára, ha szakít a Habsburg-házzal. A márciusi események egyik vezető alakja volt... Nemesi származása ellenére, az egyik legkövetkezetesebb védelmezője volt a forradalom vívmányainak... Lobbanékony természete, de elsősorban baloldali beállítottsága miatt többször

ellentétbe került a forradalom és szabadságharc vezetőivel... A önkényuralom 1851-ben halálra ítélte és jelképesen kivégeztette... Népünk megbecsülése és szeretete övezi emlékét, mert a megpróbáltatás óráiban teljes szívvel, lelkesedéssel küzdött a nép ügyéért.“

Perczel Mór kiemelkedő és jelentős személyiség volt népünk történelmének sorsdöntő időszakában, a reformkorban és az 1848—49-es szabadságharcban. Voltak tévedései, követett el hibákat, de a haza függetlensége és szabadsága, a köznép és a haladás ügye szent volt előtte! Amit tett, azt meggyőződésből és lángoló hazaszeretetből tette! A reformkor két nagy eszméje — a haza szabadsága és a nép előrehaladása — fűtötte egész életét, s ebben a túlfűtöttségben nem ismert korlátokat, nem ismert akadályokat. Mindig az élvonalban küzdött, mindig a legnehezebb feladatokat vállalta, mindig ott állt, ahol szükség volt rá. Önzetlenül, anyagi ellenszolgáltatást sohasem várva, és megalkuvás nélkül végezte munkáját — ahová a haza állította!

Perczel Mórtól, a „meg nem alkuvó tolnaitól“, a „megtestesült forradalmártól“ — ahogy ellenfelei nevezték — mindig tanulhatunk. Élete példakép tanulóifjúságunk előtt, életéből állandóan tanulunk, erőt merítünk mai harcainkban is, mert úgy érezzük, hogy ha ma élne, akkor is az élen haladna, velünk együtt menetelne, személyesen vezetne bennünket, hiszen mindaz, amiért küzdött, az korunkban — napjainkban — vált és válik valósággá.

Úgy érzem, a legméltóbban úgy adhatjuk tanulóifjúságunk kezébe ezt a kis könyvecskét, hogy életének jelmondatát idézem itt előljáróban:

„Itt van szívem felett

Bevésve: a szabadság,

S a zsarnokgyűlölet!”

Bonyhád, 1963. március hó.

dr. Kende Ferenc
igazgató

Bevezetés

A Perczel-család a XVI. században költözött Németországból Magyarországra. A bécsi hadiéllelmezési hivatalban tett jó szolgálatért Perczel János és Dénes 1582-ben Rudolf császártól német birodalmi címeres levelet, s 1593-ban lovagi címet nyert. Perczel János unokáinak 1697-ben Lipót király címeres levéllel magyar nemességet adományozott. A bonyhádi ág megalapítója, Perczel József (1699—1768) már Tolna vármegye alispánja volt. Érdemeire való tekintettel 1745-ben a „bonyhádi“ előnév használatára engedélyt kapott Mária Teréziától. Egyik unokájának, Perczel Sándornak hetedik gyermeke Mór.

Perczel Mór a reformkor és a 48-as szabadságharc különös alakja volt. A történelmünk e korszakával foglalkozó forrásirodalom és szinte valamennyi tanulmány utal Perczel Mór politikai radikalizmusára, a történeti eseményeket előrelendítő szerepére, a bécsi abszolutizmus és a feudális állapotok elleni politikai tevékenységére, a szabadságharcban elért sikereire és kudarcaira. Megállapítják, hogy különös ember volt, „izgatott lelki látnok“, akit sokan nem értettek meg, akit sokan támadtak szenvedélyes, korlátokat nem ismerő egyénisége miatt. Elismerik, hogy a reformokat türelmetlenül követelő nemesi politikai álláspontja egyértelműen haladó volt, bár nem jutott el a népi-plebejusi program képviselőinek táborába. Tudatosítják, hogy a szabadságharcban Ozora, Muraköz, a Duna—Tisza köze, Bácska, Szenttamás az ő nevét hirdetik. Mégis késik életművének összefoglaló elemzése, talán éppen azért, mert bonyolult egyéniség volt.

Tanulmányunk nem lép fel a tudományos elemzés igényével, hanem csak összefoglaló ismertetést kíván adni Perczel Mór pályafutásáról, kiemelkedő politikai és katonai tetteiről, haladó egyéniségéről.

Perczel Mór ifjúsága

A Perczel-család ősi fészkeben, Bonyhádon született Perczel Mór 1811. november 11-én. Apja, Perczel Sándor jószívű, de katonás természetű, inkább konzervatív gondolkodású, kissé nyers modorú ember volt. Anyja, Kajdachy Erzsébet 21 gyermeknek adott életet, Móricz a hetedik volt. A jóságos lelkű asszonyt általában mindenki szerette és tisztelte. A kis Móríc élete első éveit a családi birtokon, a Bonyhád melletti Börzsönypusztán töltötte. A feljegyzések szerint 3—4 éves korában súlyos betegségen esett át, három napig szinte halva feküdt. Öt-éves korában újabb, komoly betegség vetette vissza a fejlődésben.

Móríc nagyon szeretett játszani. Kedvenc játszótársai a jobbagygyerekre voltak. A meglehetősen makacs kisfiút a szigorú apa igen keményen fogta. Korán gondoskodott neveléséről, oktatásáról: már négyéves korában megtanították írni, olvasni. A legjelentősebb fordulat azonban akkor állott be a gyermek fejlődésének irányításában, amikor az apa három fia, Sándor, Móríc és Miklós mellé nevelőt fogadott. 1817. november elején kocsin Pestre utazva véletlenül összetalálkoztak Vörösmarty Mihállyal. Perczel Sándornak tüstént megtetszett a fiatal Vörösmarty, és fiai mellé nevelőnek alkalmazta. Az ifjú nevelő becsülettel végezte munkáját, nemsokára a család elismerését is elnyerte. Három esztendőt Pesten töltött tanítványaival, majd leköltözött velük Bonyhád-Börzsönyre. Vörösmarty kezdetben kissé zárkózott természetű volt, a hatéves Móríc nem értette még meg, csak néhány évvel később, 10—11 éves korában szerette meg a fiatal költőt, és igen nagyra becsülte. Egy szobában aludt vele, így szinte mindig együtt voltak.

Perczel Móríc iskolai tanulmányait már ötéves korában elkezdte, amikor atyja a pesti piarista iskolába iratta. Bár kiváló bizonyítványt szerzett, apja az első osztályt mégis megismételtette vele, sőt valószínűleg a másodikat is. Ennek oka ismeretlen, Perczel Mór sem emlékezik vissza indítóokára. A II., III., IV. osztályokat magánúton végezte, mert ekkor már a családnál volt Vörösmarty, aki lelkiismeretesen készítette elő a Perczel-fiúkat a vizsgákra. A tanítvány így emlékezik meg Vörösmartyról: „Ami nemes érzéseket, fogékonyságot a jó és szép „íránt, s kivált hazaszeretetet, s szabadelvű hajlamokat belénk a természet ültetett azokat gondosan ő fejtette, emelte és erősítette.“

Vörösmarty nevelőmunkája rendkívül nagy hatással volt a fejlődő gyermekre. Az élénk eszű, fogékony tanítvány magába

szívta a tanításokat. Vörösmarty oltotta Perczel Mórba a tudomány és emberszeretet és a hazafias lelkesedést. Az alig 12 éves gyermeket megeskette Rákóczi képénél. Vörösmarty gyakran beszélt a magyar történelem nagyjairól. Eszméi nagy hatással voltak tanítványaira és igen emlékezetesek maradtak. Ez alkalommal a hazáról beszélt a kis Móricnak. Magyarázta felhevítette a gyermeket, Móric felugrott a székről és a szobában függő Rákóczi-képhez szaladt. Lelkesültségében letérdelt a kép előtt és ünnepélyesen esküt tett: „Életemet a hazának szentelem, s megmentem, és megbosszulom nemzetemet.“ A nevelő mellette állt, és mikor a gyermek felállt, könnyes szemmel tekintett rá. Vörösmarty megértette a gyermeki rajongást, figyelmeztette Móricot, hogy esküjét sohase felejtse el.

1822 novemberében Vörösmarty egy évre elhagyta a Perczel-családot. Az apa új nevelőt fogadott fiai mellé. Móricot a negyedik osztály vizsgájára először egy Kertész nevű filozofter készítette elő, aki „igen bolondos volt“, majd egy jogász, Nerodolik.

Az élénk eszű Móric versírással is foglalkozott. Nyughatatlan lelkületére és gondolataira engednek következtetni az alábbi emlékirati feljegyzések: „Életem sokszor oly kedvetlen volt, hogy tízéves koromban már el akartam hagyni atyám házáat. Mily gondolat egy gyermektől! Kívántam Ázsiába, vagy Görögországba menni.“

A felnőtt Perczel Mór maga keresett magyarázatot erre: ő azzal indokolta, hogy apja túl kemény és szigorú regulában tartotta gyermekeit (Perczel Sándor a napóleoni háborúban szerzett fejsebe következtében igen ingerlékeny ember volt), a másik okát abban látta, hogy sokat hallott a forradalmakról, népek harcáról az elnyomás ellen, és ez kiforratlan gyermeki lelkére csábítólag hatott.

Vörösmarty 1823 őszén újra visszatért és folytatta munkáját. A fiúkkal többnyire Pesten tartózkodott. Perczel Mór értelmi fejlődése szépen haladt. Nagyon szeretett olvasni regényeket és folyóiratokat is. Német szindarabokat fordított magyarra. 1825-ben a magyar nyelv emelését és művelését célzó társulatot alakított a középiskolában. Somsich Pál, a két Zomborchevich és Perczel Mór a még mindig latinul kérdező tanároknak magyar nyelven feleltek. A társulatot betiltották, de rövidesen harmincan újabbat alakítottak, amely már tudatos politikai tevékenységet is fejtett ki. Perczel Mór írja: „...theátrumban veszekedtünk, katonákkal, tisztekkel civakodtunk, város kapitányát megvertük, még duellumaink is voltak.“ Az iskolában vizsgálat indult ellene, és a büntetéstől csak azáltal menekült meg, hogy apja kivette az iskolából és katonai pályára adta.

Vörösmarty Mihály 1826 nyarán lemondott nevelői állásáról. A fiatal költő Mórnak nemcsak nevelője, hanem ekkor már leghűbb barátja is volt. Ez a barátság végigkísérte őket egész életükön: Perczel Mór később sokszor felkereste volt nevelőjét, Vörösmarty is mindig szívesen vette volt tanítványa látogatását. „Vörösmartyra soha, de soha, csak egy percre sem nehezteltem — írja —; őt mindig szakadatlan tiszteltem. Szerencsétlenségnek tartottam, hogy 1826 végén elvált tőlünk; és még ezután számtalanszor felkerestem bajaimban, és íranta a legnagyobb bizalommal viseltettem.“ A költő életrajzírója, Gyulai Pál szerint: „Móric viharos élete majd mindenik korszakából tudósítja kedves, drága barátját. Hálát és tiszteletet lehelnek levelei; elismeri, hogy Vörösmarty adott először irányt hazafiúi tüzének, s várva várja kedves barátja szívet és lelket tápláló levelét. Vörösmarty hasonló szeretettel viszonzta hajdani tanítványa hajlamát.“

1827 tavaszán Perczel Mórt Sándor öccsével együtt hadapródnak vették fel az 5. tüzérezredhez. A serdülő korban lévő ifjúnak szokatlan volt a katonai fegyelem és a császári szellem: „Mindenkinek megértheti, hogy oly erős magyar érzelmű, szabad, sőt forradalmi elvekkel szaturált, oly heves vérű s az erőszaknak engedelmessé nem szerető fiatalember helyzete, amilyen én voltam, sem a legkönnyebb, sem a legkellemesebbek közé nem tartozott a katonai laktanyában.“ A katonai élet megpróbáltatásai miatt panaszkodott Vörösmartynak is. A költő meggondolt tanácsokkal látta el és buzdította a további komoly munkára: „Vörösmarty tartotta meg leginkább bennem a lelket ezen korban; és óva meg eme veszélyes megpróbáltatások közepette intéseivel, tanácsaival, lelkesítésével: hogy végképp meg nem romlottam, és lehetővé azt, hogy újított erkölcsi erővel és jó reménnyel léptem az új pályára.“ A nehézségek ellenére nagy szorgalommal és buzgalommal végezte Perczel Mór a katonai gyakorlatokat és tanulmányokat. Szabad idejében sokat olvasott. Kedvenc olvasmánya volt Heltai Gáspár krónikája, amelyből a magyar múltért való lelkesedést és Hunyadi iránti rajongását merítette. Szakmunkákat is olvasott. Az erdősítésekről és a várvédelemről maga is hadászati munkát írt, amit később (1834-ben) benyújtott a Magyar Tudományos Akadémiához, s elismerő nyilatkozatot kapott.

Tanulmányait igen jó eredménnyel végezte, kiváló matematikus volt. Társai is szerették, különösen a magyar, olasz és lengyel származású hadapródok, akik politikai színezetű szövetségbe tömörültek. Emlékirataiban találunk erre magyarázatot: „Tudatosan praemeditálva tűztem ki magamnak Ausztria megharcolását, hazám felszabadítását, az olasz-lengyel nép segélye-

zését.“ Perczel Mórt katonai felettesei nemigen szerették, mert hiába akartak belőle olyan császárhű katonát nevelni, ő a katonai vakfegyelemnek nem vetette alá magát. Sokszor nem tudott hallgatni, és emiatt többször kellemetlenségei voltak.

A forradalom szele ekkor már bejárta Európát. A lengyelek is belesodrótak a harcba és fegyvert ragadtak szabadságuk érdekében. A lengyel szabadságharcnak nagy visszhangja támadt Magyarországon, különösen a fiatalság körében. Perczel Mór szabadságszerető bajtársaival szövetséget kötött, hogy a „nemzeti létükért és a drága szabadságért élet-halál harcot küzdő“ lengyel nép segítségére sietnek. A fiatal forradalmár lelkesítette társait: „A világ minden nemzete elhagyta a lengyelt. Legyünk különbek mi a világ minden nemzeténél. Mi magyarok vagyunk! Előre, bajtársak! Szökjünk ki a hős lengyelek segítségére.“

Apja ezidőben éppen Pesten járt. Mór közölte vele vakmerő tervét. Atyja erre rögtön elhatározta, hogy kiveszi az ezredből, látva, hogy ennek az ügynek fiára nézve nem lenne jó vége. Ez 1830-ban történt. Perczel Mór tehát három évig részesült katonai képzésben. Egyik katonai hadtörténészünk szerint: „Rendkívül éles eszének és képzelőtehetségének azonban ez a három esztendő elég volt a katonai mesterség alapelemeinek elsajátítására.“ Perczel Mór tehát letette a katonaruhát, 1848-ban öltötte újra magára, de már nem a császár katonájaként, hanem mint a független magyar hadsereg egyik kiváló tisztje, később győzelmes hadvezére.

Otthon nem volt nyugta. Visszatért Pestere. Titkos szövetséget szervezett haladó gondolkodású fiatalemberekkel. Felújította kapcsolatait volt katonatársaival. Céljuk a lengyel nép megsegítése, részt venni a hősi harcokban. Kiszökésük tervét megbeszélték, indulásuk napját is elhatározták, amikor 1831. május elsején három katona feljelentést tett az ezredparancsnoknál Perczel Mór ellen. Ugyanis őket Perczel az osztrák zászló elhagyására és a lengyel seregekhez való szökésre akarta rábírní. Az ezredparancsnok Perczel Mór ellen elfogatási parancsot adott ki, másnap letartóztatták. Katonai törvényszék elé került. A törvényszék röviden elbánt vele: főbelövetésre ítélték. („Zum Tode durch Pulver und Bley“). A halálos ítélet indoka: katonáknak szökésre való lázítása és felségsértés.

Pest vármegye Perczel Mór kiadását kérte az ezredparancsnoktól. Időközben a budai Generalkommandó már értesítette a kancelláriát a történekről. A kancelláriának az volt a felfogása, hogy az ügy — nemes ember vétségéről lévén szó — a Pest vármegyei törvényszék elé tartozik, Perczel tehát annak kiszolgáltatandó. A Generalkommandó azonban sokat akadékoskodott.

A megye kiadatási kérelmét elutasította. De mivel Pest vármegye közönsége egyre ingerültebben tárgyalta „a személyes szabadságnak a katonaság által történt ily megsértését,” elégtételt követelt. Az erélyes közbelépés következtében Perczel Mórt május 11-én a vármegye fogházába kísérték. Itt ellene a bíróság a hazaárulás vádjával vizsgálatot indított, de miután ilyen vétket nem találtak, további intézkedés végett az ügyet Pest vármegye hatáskörébe adták át. Június 4-én József nádor leiratot intézett a vármegyéhez, amelyben a megyét az eljárás lefolytatására utasította.

A haladó közvélemény és a fiatalság a raboskodó ifjú felé fordult, aki egyre népszerűbbé vált. Perczel Sándor is latbatette minden összeköttetését fia érdekében. Tolna vármegye is erélyesen tiltakozott Perczel letartóztatása ellen. Pest vármegye június 7-i közgyűlésén tárgyalta az ügyet. A közgyűlés tüntetően Perczel mellett nyilatkozott, amiben nagy része volt Wesselényi Miklós báró izgató beszédének is. Elhatározták a törvénytelenül elfogott Perczel Mór azonnali szabadonbocsátását. Sőt „nemes Perczel Móricnak megfogattatása és letartóztatása által elkövetett” törvénytelenység miatt a királyhoz fordultak, hogy az országnak elégtétel szolgáltatassék, továbbá a törvényteleniséget elkövető katonai egyént pedig „érzékenyen büntetni is méltóztasson.” A jelenlévők többsége azt követelte, hogy Perczel a fogházból egyenesen a közgyűlési terembe kell hozni. Így is történt. A pesti fiatalság diadalmenetben kísérte Perczel Mórt. Amikor a gyűlésen megjelent, a jelenlévők lelkesedtek és ünnepelték.

Perczel Mór a reformkorban

A vármegyék közéletét az 1830-as években a reformokért lelkesedő köznemesség politikai tevékenysége töltötte be. Tolna megyében a Perczel-, Dóry-, Csapó-, Auguszt- és Bezerédcsaládok irányították a megyei hangulatot. A haladó liberális-és konzervatív párt között egyre élesebb harc indult meg.

Perczel Mór vármegyei, közéleti, illetve politikai pályáját alig húsz éves korában, 1831 végén kezdte meg. Először Tolna és Baranya megyékben hirdette a radikális reformok szükségességét. Még ebben az évben Tolna vármegye Szekszárdon tartott közgyűlésén tiszteletbeli aljegyzőnek nevezték ki. Két évvel később, 1833. november 9-én a vármegyei közgyűlés az un. olvasóbizottság tagjává és jegyzőjévé választotta. Az 1836. évi tisztújító választásokra már szinte évekkal előtte felkészültek. A leg-

élesebb politikai hajsza a liberális párt vezére, Bezerédj István ellen folyt. A mozgalom élén a 25 éves Perczel Mór állt. A személyeskedés, a családi reváns érzése gyakran belejátszott a politikai viszonyok alakulásába. Erre jellemzők Perczel Mór szavai, melyeket az 1836-i tisztújító választások után mondott, miután megbuktatta a liberális ellenzékét, pusztán azért, hogy „a radikális mozgalomnak propagandát csináljak, másrészt, hogy a Dőryeken és Perczeleken esett választási sérelmeket (1827-ben) megbosszuljam.“ Szekfü Gyula megjegyzi róla, hogy a radikális politikus tisztán radikális érzelmekből, hangulattól vezetve és családi bosszúból támadott Tolna megye liberális ellenzékére, benne oly elvhű, tisztalelkű liberálisra, mint a haladó Bezerédj István volt.

Az 1836 novemberi közgyűlésen Perczel Mórt közfelkiáltással a simontornyai járás főszolgabírójává választották. Ekkor — néhány évi hűgyszi tartózkodás után — elment Görbőre (Pincehelyre), ott új családi házat építtetett. A megyei gyűléseket továbbra is szorgalmasan látogatta, és gyakran felszólalt. Elragadó szónok volt. Beszédeivel mindig nagy sikert ért el. Egyik történetírónk szerint igazi fanatizáló népszónok volt. Népszerűsége a megyében folyton nőtt, úgyhogy hiába akarták ellenfelei 1839-ben állásából kitűrni, a közhangulat kitartott mellette.

Az 1839—40. országgyűlésre küldendő követválasztási kampányban — most már politikai meggyőződéséhez híven — a haladó Bezerédj István mellett korteskedett. A megyszerte folytatott agitáció azonban sikertelen maradt, a konzervatív párt győzött a választáson. A liberálisok „keményen tovább szervezkedtek, s a választási visszaélések és a főispán részrehajlása miatt elkeseredett küzdelmet indítottak. Perczel Mór volt az egész mozgalom lelke, vezetője, ma itt, holnap ott ütött rá az ingadozó kismemesekre. Biztatta, lelkesítette őket.“

A konzervatív és liberális párt között a küzdelem tehát tovább folyt, s nemegyszer heves összetűzésekben, sőt verekedésekben tört ki. A kedélyek csitítására a Helytartótanács Vay Ábrahám grófot küldte ki királyi biztosként, aki vizsgálatot indított Perczel Mór ellen, és főszolgabírói állásából felfüggesztette. A Perczel elleni vádak a következők voltak: felségsértés, lázítás, verekedést kezdett Dunaszentgyörgyön, a követválasztó gyűlésre a nemeseket lövöldözések és trombitaharsogások között vezette be, a választás előtt „rémitő előkészületeket és fenyegetéseket tett, az ellenfél embereit halállal fenyegette.“ Perczel Mórnak a vádlevélre négy nap leforgása alatt kellett válaszolnia. S ő ötvenöt nagy oldalra terjedően hatalmasan meg is felelt. A történeírók szerint „önéretes, hatalmas elmeélel szerkesztett, sok helyütt keserű, epés vitriolszerűen maró ellenvádirat az a

másik pártnak, főleg főbb vezetői ellen. Elmondja benne a választás összes előzményeit, egész történetét, a legnagyobb határozottsággal utasítja vissza az ellene szórt vádakat, és bizonyos maliciózus csipkedéssel, de sok szellemességgel szinte nevetségessé teszi azokat. Erre az ellenvádiratra a királyi biztos Perczel Mórt személyesen, majd mások útján puhítani kezdte, hogy beadványát vonja vissza. De mert ezt nem cselekedte, ez is hozzájárult ahhoz, hogy hivatalából felfüggesztették.

Gróf Vay Ábrahám 1840 februárjában ismét Szekszárdra jött, de „igen nyájas és kérlelő” volt. Perczelnek kegyelmet helyezett kilátásba, ha nem folytatja tovább a pártharcot a reakciós konzervatív párt ellen. De ő hajthatatlan maradt, sőt szinte nagyobb harcikedve támadt. Azt írta ekkor egyik barátjának: „Azért is pajtás . . . erőltessük meg magunkat. Csak minden embert lelkesíts, biztass. Isten segítségével az igazság győzend.” A hosszú ideig elhúzódó vizsgálat 1841-ben fejeződött be. A megyei közgyűlésen felolvasták a királyi leiratot: „A Perczeltestvérek, valamint más nemes és nemtelen személyek . . . ellenök elrendelt nyilvános vádák alól azon reményben, hogy ők ezen királyi kegyelemre magukat érdemesítvén, a megyében ezentúl a törvényes rend már fel sem fog bontatni, kegyesen felmentettek.”

Perczel Mór tevékenyen részt vett a vármegyei pártharcokban. Ez a húsz-harminc éves fiatalember felkészültségével, rátermettségével és roppant akaraterejével keményen küzdött a liberális-radikális reformeszmékért. Elragadó ékesszólásával, tüzes beszédeivel lenyűgözte hallgatóit. Igen népszerű volt. Radikalizmusával már ekkor országszerte ismert.

A negyvenes évek legelején megbetegedett. Súlyos torokbajban szenvedett. Betegsége idejének legnagyobb részét Bonyhádon töltötte, majd Belecskára költözött. Nem pihent most sem. Tanult, olvasott, szélesítette látókörét. Idegen nyelvekkel is foglalkozott. Németül majdnem úgy tudott, mint magyarul, és beszélt franciául. Apja könyvtáráról írja: „Ifjabb koromban, és különösen 1840—1841-ben betegségem, némaságom napjaiban sem hagytam azt háborítatlanul. Feltúrkáltam, átkutattam én azt mohón, szorgalmasan, de találtam is temérdek történelmi, természettani, földrajzi, statisztikai, csillagászati, törvénykezési, politikai, bölcsészeti, állattani és nemzetgazdászati tényeket, adatokat, melyeket szorgalommal szedtem ki és jegyeztem fel kézikönyvemben: azon határozott szándékkal és kitűzött céllal, hogy ezen adatokat, jegyzeteket, mint kellő szükséges anyagok és szerek szolgáltatandnak nekem és fognak felhasználtatni általam az új országos szereplés, a tervezett és meghatározott legközelebbi hadjárat alkalmával.”

1842-ben már újra tevékenykedett. Megalapította Tolna megyében a hazai kezdetleges ipar támogatására és felkarolására az első védegyletet. E mozgalom megindításában és szervezésében vezérszerepe volt. Gyakran részt vett Fejér és Baranya megye közgyűlésein is. 1843 áprilisában Tolna megye közgyűlése a tiszteletben álló Bezerédj Istvánt egyhangúlag, Perczel Mórt pedig igen magas szótöbbséggel követté választották a pozsonyi országgyűlésre.

Az 1843—44-es országgyűlés idején leginkább Pozsonyban tartózkodott. A 32 éves követ itt ismerte meg a 16 éves Sárközy Júliát. 1844-ben kötöttek házasságot. A bájosan kedves, mindig mosolygó arcú törékeny asszonyka nem engedte sejteni, hogy oly szívósság, akaraterő lakozik benne, amelyet később a számkivetés szomorú éveiben tanúsított.

A reformeszmék Kossuth fellépése óta egyre nagyobb tömegeket mozgattak meg. Perczel Mór az országgyűlésen a haladó képviselők csoportjába tartozott. Kosáry Domokos „a szabadság gondolat igazi és kezdeményező magyar prófétájának” mondja őt. Szinte magától értetődő, hogy az országgyűlésen az ellenzéki radikális párthoz csatlakozott, ott a függetlenségért küzdött, ostromozott mindent, ami hazánk függetlenségének útjában állt. Amikor felszólalt, politikai ismeretekben gazdag, erélyes hangú szónokként mutatkozott be. Szenvedélyesen, bátran áradó szónoklatainak történeti visszapillantásai széles látókörről, olvasottságról, nagy műveltségről tettek bizonyosságot. Pozsonyban rövid idő alatt magára vonta a figyelmet. Kosáry Domokos állapította meg: „1844 nyarán kitűnt, hogy... Kossuthnak a gyarmati elnyomás elleni harc, az önálló ipar és nemzeti függetlenség kérdésében vallott, határozott álláspontját csak az ellenzék balszárnya, Perczel Mór és néhány társa tette magáévá.”

Perczel Mór politikai programjának néhány gondolatát kívánjuk összegezni. Az 1843—44. évi országgyűlés követének harcos szónoklataiból, sajtócikkekből kíséreljük meg ezt úgy, hogy elsősorban ő szólaljon meg, mint leghitelesebb forrás.

A társadalmi igazságtalanságokat nemesi származása ellenére korán felismeri: „Itt vagyok a pusztában és felügyelek a gazdaságra, az alattvalók munkájára — robotra. Én és a robot! Erre a feudális korszak maradványára.” Az országgyűlési követ gyakran emelt szót a jobbágyok helyzetének javításáért, mert „a pór is ember, és pedig olyan, mint a nemes.” Mint reformer nem lépett fel határozott és egyértelmű javaslatokkal. Nem beszélt a jobbágyfelszabadításról. A kérdést az egyenlőség elve alapján inkább a közteherviselésért folytatott következetes harccal

közelítette meg. Perczel Mór a közteherviselés egyik legkövetkezetesebb szószólója volt: „Alig hihető, hogy találkozzék művelt ember korunkban, ki szíve rejtekében igazságosnak hinné a nemességnek közterhektől mentességét.“ Bizott abban, hogy a nemzet vezetői és művelt elemei megértik az idők szavát, és nem zárkóznak el a közös adózás gondolatától, mert csak ez képes egyedül „a statusnak szirtek között szerte barangoló bárkáját a hajótöréstől megmenteni.“ Tudta, hogy a rendi országgyűlés erre a lépésre nem szánja rá magát, mert „országgyűlésünk mostani szervezetében — nem képviselvén az egész nemzetet, mint kellene — gyöngé és szűk alapon áll.“

Gazdaságpolitikai elgondolásaiban Perczel Mór helyesen ismerte fel a kapitalizálódás előrelendítő szerepét az elalavult feudális állapotokkal szemben. 1842-ben a hazai ipar pártolására megalapította Tolna megye első Védegyletét. E mozgalmat „nem készületlenül, nem szükséges ismeretek és fegyverek nélkül“ indította el. Külföldi szakkönyveket olvasott, és azokból sajátította el az iparfejlesztésre vonatkozó ismereteit. Helyesen látta, hogy amennyiben hazánk „nem bírja, elmulasztja magát materiális igényei, szükségletei tekintetében Auszria... karjai közül kiszabadítani, ha nem bírja megszüntetni az ő gyarmati alárendeltségét, úgy nem leend képes, de nem is érdemes arra, hogy politikai alkotmányos önállóságát fenntarthassa, kifejlesztesse, biztosíthassa.“

Elgondolásai széleskörűek voltak, felismerte az átfogó nemzeti feladatokat: „Szegénységünk egyik kútforrása a közlekedési eszközök, gyárak, politechnikumok hiánya: ebből következik, hogy a külföld, melyre szorulunk, lebilincsel és elnyom...“ Oly intézkedéseket kell tehát előállítani, melyek hazánkban munkásságot s értelmességet terjesztenek, milyenek: nevelési intézetek, nemzeti bank, jó utak, csatornák, politechnikumok. De ezeket nem lehet másképp eszközölni, mint országos adózás útján, s majdnem a lehetetlenséggel kell küzdeni, ha a nemesség a terhekben részesülni vonakodik.“

A függetlenség kivívása érdekében, a bécsi elnyomás ellen mondta Perczel Mór legtüzesebb beszédeit az országgyűlésen. Ennek a harcnak egyik központi kérdése a magyar nyelvért folytatott küzdelem volt. Tiltakozott a latin nyelv használata ellen, és a magyar nyelv államnyelvvé emelését követelte, mert „így a nemzeti nyelv egy holt nyelvnek a behozatala által mellőzést és lealacsonyítást szenved.“ Helyesen ismerte fel, hogy „az illir és más szláv mozgalmak kútforrását többé nem az orosz propagandában, hanem Bécsben keressük.“

Külpolitikai kérdésekben rendkívül éles reálpolitikai szemléletről tett bizonyosságot: „Ne higyjék önök, hogy a monarchia

még most is erő, hatalom és tekintély azon nimbuszán álljon, minővel hajdana . . . Meg kell győződnünk, hogy eme számtalan, egymással ellenségesen mérköző nacionalitásokból összezagyvált, és minden tartós kohéziót nélkülöző birodalom progresszív iramlík egy tökéletes dezorganizáció és felbomlás örvényébe.“

A bécsi gyarmatosító politikával való leszámolásra utalva mondta el — napjainkban is annyira aktuális — híres mondatait: „A magyar senkit sem bánt, de ha megtámadtatnék, az önvédelem természetes és soha meg nem tagadható jogánál fogva nemcsak szabad, de kötelesség magát és hazáját megmenteni. És erre nem árt azokat, kik nemzetünk gyilkolására vétkes kezeiket emelik, figyelmeztetni és tudatni velük, hogy nem egy bágyadt, egy tespedő népcsoporttal, hanem egy elhatározott életvidor nemzettel vagyon dolguk, mely elég bátor s kész is velük megvívni.“

Perczel Mór már a 40-es évek derekán valóban az volt, aminek egy alkalommal Kossuth nevezte: „izgatott lelkű látnok.“ Már ekkor nyíltan hirdette az elkövetkezendő nagy idöket: „Azt mondják: Magyarország távol van a revoluciótól, s ez igaz is, ha megadatik az országnak, ami az országé; de nincs messze, ha legfőbb kívánataink háttérbe szoríttatnak.“ Mindenki tudta, hogy mit akar: „Nagy események előestéjén állunk; tökéletes átalakulás eleibe siet az ország. Nincs mit késni, időzni.“ Kifejtette, hogy ehhez a nagy átalakuláshoz nélkülözhetetlen a nemzeti egység: „Erősödünk hát . . . az egyesülés láncai által, olvasszuk össze a szétágazó érdekeket; így nem kell félnünk az enyészettől, s ha az abszolutizmus minden szörnyei méhrajként lebegnek is körül, győzni fogunk.“ A nemzeti összefogás érdekében követelte 1848-ban a kormánytól a forradalmi politikát, mert „erős hitet gerjeszteni egyedül csak nyílt, egyenes és igazságos politikával lehet.“ A szabadságharc megindulásakor a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésére irányuló javaslatok mellett szólalt fel, mert meggyőződése, hogy „nemcsak pénzbeli és fegyveres erők gyűjtése által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni, hanem kell még más eröket felhasználni, mely erök Magyarország népeit felkészítsék a hon védelmére.“

Az 1844 novemberében bezárt pozsonyi országgyűlésről Tolna vármegye követei nyugodt lelkiismerettel térhettek haza. Bezerédj István és Perczel Mór a megyei közgyűlés elé terjesztették követi jelentésüket, mely „gyönyörű szép politikai írásmű.“ A jelentés „politikai mély — tudományossággal komolyan fejtegeti azon körülményeket, melyek általában a magyarországi reform szabad és alkotmányyszerű kifejlődésének elérésére multhatatlanul megkívántattak.“ A Pesti Hírlap erről a gyűlésről így tájékoztatta olvasóit: „Jelentő követ uraknak

azon közremunkálásokért is, miszerint ők elősorolt üdvösséges törvények alkotásában nevezetes részt vehettek, dicséretes és követi pályájuk alatt mindenkor kitüntetett hazafiúi buzgóságuk s hívségük elismeréséül és méltánylásául nyilván köszönetet mondtak.“

Kossuth Lajos, akivel Perczel Mór a legbensőbb politikai egyetértésben dolgozott, a pozsonyi országgyűlésen mondott beszédeiért több levélben megdicsérte. A két politikus között már ekkor szoros barátság szövődött. Sűrűn leveleztek. A védegyelet szekszárdi, bonyhádi, pécsi eredményeiről ezt írta Kossuthnak: „Tolnában a Védegyelet hatalmasan halad minden Pecsovics-mahinációk ellenére.“

Az 1844 és 1848 közötti években a megyei közéletben tovább tevékenykedett. Rendszeresen megjelent Tolna, Baranya, Fejér, Komárom, Pest megye gyűlésein. 1846-ban nagy megtiszteltetés érte: Székesfehérvár díszpolgárának választotta.

Ezekben az években Dunakömlődön lakott. Felesége itt nevelte három gyermekét. Perczel Mór idejét földbirtokának irányítása mellett politikai és katonai szakmunkák olvasásával töltötte. Száz, meg száz számra vásárolta össze a papírosból kivágott katonákat, és ezekkel lejátszotta azokat a csatákat, hadállásokat, amelyeket stratégiai munkákban olvasott. Mintha érezte volna, hogy majd egyszer hadsereget fog vezényelni.

Perczel Mór szerepe 1848—49-ben

A forradalmat lázas munkával előkészítő politikai csoportokban ott találjuk Perczel Mórt is. Egyik történetírónk szerint „a haladás táborának első soraiban harcolt, de természetesen nem Táncsics és Petőfi fajtájából való volt, ... de akiknek radikalizmusát a nemzeti függetlenség kérdésében feltétlenül elérte.“

A Pilvax-körben a 12 pont megfogalmazásában és a forradalmi ifjúság minden megmozdulásában részt vett. A Közcsendi Bizottmány választmányában tevékenykedett. Március 17-én már Komárom megye közgyűlése elé terjesztette a 12 pontot. Itt este fáklyás felvonulással köszöntötték. Március 19-én Pécs város tiszteletbeli polgárának választotta. Március 27-én Pesten a Nemzeti Múzeum előtt tartott népgyűlésen nemzeti konvent megalakítását javasolta, mert az országgyűlés nem hű kifejezője a nemzetnek. Indítványát a többség nem fogadta el. A népgyűlés Perczel Mórt és Farkas Jánost Pozsonyba küldte, hogy a független magyar minisztérium megalakulását sürgessék. De március 31-én megérkezett az új kormány megalakulásának híre.

A városháza előtt egybegyűlt néppel a hírt Perczel Mór és Eötvös József közölte.

A forrongó Pesten a népgyűlések sűrű egymásutánban következtek. Az április 9-i gyűlésen Perczel követelte, hogy a kormány gondoskodjék hadsereg felállításáról. E napokban több beszédében hangsúlyozta a honvédelem fontosságát. Az új kormány a selmeci és besztercebányai kerületbe küldte, hogy vizsgálja felül az ott lévő arany- és ezüstkészleteket, egyúttal pedig gondoskodjék, hogy a pénzverés meg ne álljon. Április 30-án a belügyminiszter előterjesztésére miniszteri tanácsnokká és osztályigazgatóvá nevezték ki. Perczel Mór ekkor új hivatala megszervezésén dolgozott. Június 12-én Magyarország rendőrfőnökévé nevezték ki.

A nyár elején megindultak a képviselőválasztások az új, népképviselői országgyűlésre. Június 19-én a bonyhádi kerület, június 26-án pedig Buda városa választotta meg képviselőnek. Ő a két megtiszteltetés közül az utóbbit fogadta el. Az országgyűlés ünnepélyes megnyitására vonuló menetet Perczel vezette, mint rendőrfőnök. Az első magyar parlamentben Nyári Pállal, Teleki Lászlóval és Perczel Mórral az élen az ún. radikális-párt 36 képviselővel rendelkezett. Igen gyakran beszélt a Házban: „Egyike volt azoknak, ki megbetegült volna, ha minden nap nem szónokolhata“. Beszédeit, melyeket a nyíltság és erély jellemezett, gyakran rögtönözte. Radikális hírére büszke volt, és arra, hogy „unerbitlicher Tolnauer,“ vagy „a megtestesült forradalmár“ jelzőkkel emlegették.

A kormányt nem tartotta elég radikálisnak. Egyik beszéde „ellen még a majoritás sem mert szállani és a minisztérium fejlesztve hallgatá.“ Szorgalmazta a szabadságért küzdő, a Habsburgok ellen harcoló olasz nép megsegítését. A heves vitákban ellentétbe került a kormánnyal, sőt Kossuthal is, ezért lemondott a rendőrfőnökségről. Augusztusi beszédeiben a déli határon állomásozó császári tisztek árulására, Jellasics várható támadásra hívta fel a figyelmet. A hadügyminiszter felelősségre vonta e kijelentéseiért, de Perczel keményen válaszolt: „S mint eddig minden zsarnokságnak ellenszegültem, önök zsarnokságának is ellene fogok szegülni.“ Megjegyzendő, hogy Kossuth Perczellel szemben védelmébe vette a hadügyminisztert, ugyanakkor azonban ő maga is látta, hogy Perczelnek igaza van, és megtette a déli seregek forradalmi vezetésének biztosításához szükséges intézkedéseket.

Bár egy kis túlzással, de mégis joggal írhatta báró Auguszt Perczel Bélához intézett levelében: „Móric folyton és derekasan működik — én benne látom egyetlen nemtönket és mentönket.“

Jelasics, a bécsi udvar által támogatott horvát bán betörésével megindult a szabadságharc. Minthogy a országgyűlésnek az újonchad felállítására hozott határozatát a király nem szentesítette, megkezdődött az önkéntes csapatok toborzása. Ezekben tevékenyen részt vett Perczel Mór is. Önmagáról írta emlékirataiban: „Ember kellett a gátra! Hú, elszánt, szakavatott és telivér forradalmár; vezért követelt a halálos veszedelem a magyar hadak számára, ki éppoly népszerű volt, mint aminő ismeretes erélyeiről, bátorságáról“.

Ezekben a napokban az országgyűlés lázasan dolgozott. Perczel az ország és a főváros védelméről, a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztéséről tartott beszédeket. Perczel lelkesített, követelt. Felszólításának célja: rábírní az országgyűlést, hogy tegyen lépéseket a parasztság érdekében. Szeptember közepén engedélyt kapott „Zrínyi“ nevű szabadcsapat alakítására. Kossuth ugyanakkor a honvédelem biztosítására három erélyes kormánybiztos kiküldését javasolta, köztük volt Perczel is. Tolna és Baranya megyében is toborozta seregét, ebben a munkában fivérei, Miklós és Sándor támogatták. A „Zrínyi“-csapat folyton nőtt. Kosáry írta róla: „A szeptemberi krízisben a hon megmentőjének látta magát, szemben az ingadozókkal és gyávákkal.“

A Jelasics megállításáról tárgyaló sukorói haditanács ülésén Perczel szenvedélyesen ostromozta a császári szellemű „sárga-fekete“ katonatiszteket, és a csata megvívása mellett foglalt állást. Másnap, szeptember 29-én a pákozdi csatában a nemzetőrség Perczel ezredes parancsnokságával harcolt. A támadó Jelasics vereséget szenvedett és fegyverszünetet kellett kérnie Mogától. A hadseregben közben szerepet vállaló Görgeyvel heves szóváltása támadt Perczelnek. Az összeütközés indítóoka a kölcsönös bizalmatlanság és féltékenység volt.

A gyűlölködés, sőt áskálódás a két katona között ekkor kezdődött meg és végighúzódt az egész szabadságharc folyamán. Útjaik rövidesen elváltak egymástól. Még együtt ünnepelték meg az ozorai győzelmet. Róth tábornok horvát hadteste fáradt és lehangolt volt, az őket körülölelő lelkes nemzetőröknek megadták magukat október 7-én.

A szabadságharc kezdeti sikerei után a honvédelem további intézkedéseket követelt. Perczel parancsot kapott, hogy 3000 emberével és 12 ágyújával a Muraközt foglalja vissza és az osztrák-horvát hadseregtől tisztítsa meg. Seregével október közepén már Nagykanizsán volt, másnap Letenye—Légrad térségében sikeres hadműveleteket végzett. Október 18-án bevonult Csáktornyára, itt ütötte fel táborát. Innen intézett horvátországi és steierországi betörései sikeresek voltak.

A Muraköz villámgyors visszafoglalása megerősítette Perczel hadvezéri hírnevét. Eközben kapta meg a tábornoki címet.

November elején tudomást szerzett arról, hogy a Varasdon állomásozó horvát és friedai osztrák sereg az ő megsemmisítésére készül. Perczel november 8-án ellentámadásba lendült és betört Steierországba. A hegyes terepen sikeres előrenyomulás után Frideau városát szuronyrohammal, utcai harcokkal elfoglalta. Perczel a villámsikert azonnal nem használta ki. Ha előnyomul innen Laibachig és elvágja az ellenség észak-déli vonalait, nagy zavart okozhatott volna.

A november végi csatározások újabb és újabb sikert hoztak (Cseprin, Szarvas, Letenye, Légrád stb.) Perczel hadvezéri hírneve ekkor országszerte ismertté vált. (Kossuthnál járt ezekben a napokban egy székely küldöttség, és Erdélyben Perczelt kérték fővezérnek.) Hadtörténezeink elismeréssel írnak a muraközi sikerekről: „A Dráva-vonal és Muraköz megtisztítása az egész szabadságharc kimagasló tényei. Növeli Perczel őszi hadjáratának jelentőségét az a tény, hogy ebben az időben az összes többi honvédsereg vagy tétlenkedett, vagy már visszavonulásban volt.“

Görgy felső-dunai serege december elején szintén visszavonulóban volt. Perczel december közepén parancsot kapott: a Muraközt hagyja el, vonuljon észak felé és keressen összeköttetést Görgeyvel. A nyomában vonuló osztrák-horvát seregekkel több kisebb csatát kellett vívnia, és a Kömend—János-háza—Pápa—Devecser—Kisbér felé haladó visszavonulás sikeres volt. „A népség, mint mindenütt — írja, — legnagyobb lelkesedéssel fogadott.“ Kossuthot állandóan tájékoztatta leveleiben a hadihelyzetről. A hideg miatt sokat szenvedtek emberei. Meleg ruhájuk nem volt. „Az elmaradók, betegek száma nagy. Miért is a télen át nagyobb szerű operációk és erőltetett menetek nem eszközölhetők.“

Perczel felrendelésének nem egyszerűen Görgey erősítése volt a célja, hanem — ismerve Perczel határozottságát — Kossuth tőle remélte a harc felvételét. Ezért írta neki: „Igyekezél Görgey balszárnyával csatlakozni: ütközzél, ha... nem túlnyomó erő áll előtted; de mindenekelőtt ne resquirozd seregedet, ne hagyj magad elmetszeni, s kombináld a két sereg mozgulatait.“

A Honvédelmi Bizottmány köszönetét fejezte ki Perczelnek azért, hogy „dacára a zordon időnek, dacára az őt sok oldalról környezett ellenséges erőnek, a tömérdek fáradalomnak, vitéz és lelkesült seregét akként vezette, hogy Görgey tábornok seregével összeköttetést szerencsésen kieszközölte.“ Perczel serege a nehézségek ellenére harcra kész és lelkes volt. Decem-

ber 26-i jelentésében olvasható: „Harcosaim fellelkesíteni nem nagy mesterség volt: minél nagyobb a veszély, annál nagyobb az elszántság.“

Az állandó visszavonulás sikereket nem hozó napjaiban érkezett meg Perczelhez Kossuth levele: „Az örökös visszavonulás lehangolta a hadsereg szellemét, egy támadásnak, egy győzelemnek kell okvetlen történnie, még az eldöntő csata előtt. Valami győzedelmecskét édes Móricom! Különben az örökös visszavonulás lever minden bátorságot a nemzetben.“ Perczel tábornok e felhívásnak engedve visszafordult, és még aznap, december 29-én éjjel a móri magaslatokon elhelyezkedett csapatával. Az ellenség követte. A megindult harc kimenetele nem volt kétes. A kétszeres túlerővel rendelkező ellenség fölényes győzelmet aratott. Az oszrák lovasság elfoglalta Perczel ütegeit, és lerohanták a magyar sereget. A veszteség 1500 halott és hadifogoly. A megmaradt seregrészek Pest felé menekültek. Ez volt Perczel első veresége.

Perczel december 31-én tájékoztatta Kossuthot a katasztrofáról. Megvádolta Görgeyt, „ki majdnem szántszándékosan vezette Pápától kezdve Mórig négy- vagy ötszörös ellenség körmei közé.“ Kijelentette, hogy Görgey alatt nem hajlandó szolgálni, és elvárja Kossuthtól, hogy a „Görgey táborában már régóta létező demoralizált és hazafiatlanságteli állapotok iránt a közönség nem fog tovább misztifikációkban“ tartatni.

A móri vereség sok vitára adott alkalmat, a hadtörténelem kereste a felelőst. Perczel vagy Görgey a hibás? A végső megállapítás ma már megnyugtatóan elfogadott a szakirodalomban. Ezt a Kossuth-Emlékkönyv így összegezi: „Világossá válik, hogy a móri ütközet azért végződött Perczel csapatainak vereségével, mert Görgey Kossuthnak azt a parancsát, hogy támogassa a balszárnyon álló Perczelt, nem hajtotta végre.“ Másutt: „Görgey ... veszni engedi a segítségére rendelt Perczel seregét, megátalkodott konoksággal, szinte szándékosan téve az ellenkezőjét annak, amit Kossuth javasol és parancsol...“ A legvégzetesebb hibát — megítélésünk szerint — a Honvédelmi Bizottmány követte el. A győzelmesen előnyomuló ellenséggel a harcot csak a leggondosabb előkészítés után lett volna szabad felvenni. Két olyan tábornoktól várt együttműködést, akik féltékenyen nézték egymás sikereit és nyílt ellenségek voltak. A Honvédelmi Bizottmány nem ismerte közelebbről a magyar sereg szellemét. Kossuth győzelmet kívánt. Perczel pedig — mint Szekfű Gyula írta — nem lévén stratégia, hanem forrónál forróbb fejű politikus, engedett Kossuth kívánságának. Ez Perczel legfőbb mentsége: ő a parancsot teljesítette. Férfias kiállása miatt nem érdemel szemrehányást. Nem történt egyéb,

mint hogy két szép hadisikere után most egy baleset következett. Hadvezéri sors. — A magyar nép helyesen ítélte: a móri csatavesztés nem feledtette Perczel Mór vitézségét, bátorságát.

Perczel hadteste rendezetlenül, lerongyolódott állapotban érkezett Pestre. A móri vereség után a főváros is veszélyben forgott. A január 2-i haditanácson Görgey azonban — Perczel ellenzésével szemben — keresztülvitte a főváros harc nélküli feladását. Perczel Pest elvesztését végzetesnek tartotta: „Budapest elvesztése — írta Kossuthnak — az ország elvesztése. Senki sem fog engedelmeskedni az onnét eltávozottaknak. A hadsereg pedig fel fog oszlani.“ Ezen a haditanácson kapta Perczel azt a feladatot, hogy a Debrecenbe menekülő kormányt fedezve, a Duna-Tisza között végezzen hadmozdulatokat. Kossuth támadásra adott neki parancsot, s támadó hadjáratát annyira fontosnak tartotta, hogy személyesen intézkedett a tábornok tüzérségének megerősítéséről.

Perczel seregével január 4—5-én elindult Szolnok irányba. A császáriak nem követték azonnal, így útközben ideje maradt 8000 főnyi csapatának rendezésére. Irsa—Cegléd—Abony érintésével négy nap múlva Szolnok térségében volt, útközben a sínek felszedésével használhatatlanná tette a vasútvonalat. A közben megérkezett erősítésekkel 15 000 katonával rendelkezett. A támadó szellemtől áthatott, harcra vágyó hadvezér január utolsó napjaiban sikeres harcokat vívott Szolnokért, Ceglédért Ottinger seregeivel. Villámgyors győzelmei meglepetést okoztak az osztrák főhadiszálláson. Kossuth egyik levelében elismeréssel írt e harcokról: „Perczel a legbecsületesebb hazafiak egyike. Ő a vezérkari főnök utasításait lelkiismeretes hűséggel teljesíti. Isten adná, hogy minden tábornok ilyen volna.“

A lendületes támadásokat Dembinszky, az új főparancsnok megállította. Sőt elrendelte, hogy Perczel 4000 gyalogost, 500 huszárt és 12 ágyút küldjön Klapka segítségére. Perczel nem ismerte el a főparancsnok rendelkezési jogát. 1849. január 26-án kelt levelében ezt írta: „Tábornok úr! Személyes okok nem engedik, hogy a magyar kormánynak engedelmeskedjem. Nem engedhetem a saját magam által alkotott hadtestet szétszórni. Én tehát leteszem a parancsnokságot s visszavonulok a szolgálattól... Kérem Önt, szíveskedjék átvenni az egész hadtest parancsnokságát.“ — Perczel magatartása elítélendő, de Dembinszky intézkedése is elgondolkodtató: a lendületes támadásban lévő és sikereket felmutató hadsereget intézkedésével stratégiai és harci morál szempontjából megbénította. Az új fővezér hadvezetési tehetetlensége rövidesen köztudottá vált, a február végi kápolnai vereség után tábornokai kikényszerítették lemondását.

Perczel január végén Debrecenbe ment. Rövid pihenő után elindult új sereget szervezni. Járt a megyéket és a városokat. Egy feljegyzés szerint toborzó útja során majdnem a császáriak fogságába került. A kormány újra számítani akart rá: március elején az oroszai és muraközi sikereiért kitüntették a katonai érdemjel másodosztályú keresztjével. Mészáros hadügyminiszter e szavakkal adta át a kitüntetést: „Szónoklati ellenségemnek, harci barátomnak.“

1849 telén a bácskai hadihelyzet nem volt megnyugtató. A kormány — bízva Perczel gyors cselekvőképességében, s hallgatva több bácskai küldöttség óhajának — március közepén megbízta Perczel Mórt Bácska—Bánát megtisztításával, itt ugyanis az osztrák—szerb haderők támadásba mentek át, és Szegedet veszélyeztették. Perczel Mór új seregével Szegedről indult el, szétkergette az előnyomuló ellenséget, megsemmisítette a zentai szerb tábort, és felszabadította az ellenség nyomása alól Péter-révét. A sikeres bevezetés után létszámban is megerősödött seregével április 3-án megtámadta Szenttamást. Több órai ágyúzás után megismételt szuronyrohammal sikerült behatolnia a bevehetetlennek tartott sáncokba és a városba. A szerb lázadás főfőszékét ezután felgyújtotta. Hadijelentésében olvasható: „... Bács ismét a miénk s a haza szabadtására a lázadás első fészkeének elfoglalása és elrombolása által nevezetes lépés történt.“ További sikereket ért el Titelnél és Torontálban. Április végén kemény harcokban kezére került Nagybecskerek, május elején bevonult Pancsovára. E győzelmek nagyságát az osztrák hadijelentés is elismerte: „A (bánsági) hadtest lesüllyedt erkölcsi állapotánál fogva nem lehet egyhamar arra számítani, hogy a seregnek ez a része az ellenség előtt első vonalban alkalmaztassék.“

A szenttamási diadalnak országos visszhangja támadt. A debreceni országgyűlésen Nyári Pál beszédében így méltatta Perczel Mórt: „Perczel tábornok úr eljárása mindenestre olyan, hogy a haza hálájára tette magát általa érdemessé. És azt hiszem, tábornok úr eljárása nagyon eredménydús és a haza jövője biztosítására egyik legfőbb tényező.“ Kossuth Lajos Perczelhez írt levelében ezt olvashatjuk: „Pétevárad megszabadításával, a rácok legyőzésével és az annyi vérbe és áldozatba került Szenttamás diadalmas bevételével szegény hazánknak annyi jótéteményt, magadnak pedig oly kimondhatatlan dicsőséget szerezteél, hogy a legmélyebb tisztelettel vagyok kénytelen előtted meghajolnom, s áldom azt a percet, melyben az alvidéki seregek vezérletére felhívtalak. Írd meg, mit kívánsz, hogy jutalmazzon a háladatos hon; mert ha bár bizonyos is, miszerint egykoron a Zrínyiek és Jurisicsok közt fog

dicső neved említetteti, méltó, hogy a való érdem földi díját is elvegyed“... Az Erdélyben harcoló Bem jelentésében így írt: „Kötelességemnek tartom ez alkalommal felemlíteni, hogy e hadműveletek alatt Perczel tábornok tevékeny és készséges segélyt nyújtott nekem, vitézségét és képességét hallgatással mellőzöm, mert ezek ismeretesek, de megvallom, hogy az ő közreműködése nélkül nem koronázhatta volna olyan gyors siker ezt a feladatot.“ Vukovics miniszter emlékirataiból idézzük: „Perczel vezéri tulajdonairól nem volt senkinek magas eszméye, de bácsbányai hadjáratainak eredményei, s kétségbevonhatatlan hazafisága azon időben dicsőséget szerze nevének, minőt sem azelőtt, sem azután nem birt.“ Még Görgey is kénytelen volt ekkor elismerni: „...dass muss man anerkennen, dass er ein guter Patriot ist.“

Görgey fokozódó népszerűsége Perczel Mórt rendkívül sértette. Nem tetszett neki Kossuth következetlen magatartása Görgeyvel kapcsolatban. Perczel nemegyszer kijelentette: „Meglássátok, Görgey fogja nyakát törni mind az országnak, mind Kossuthnak...“ Mikor arról értesült, hogy 1849 tavaszán Görgey lett a fővezér, dühbe jött, földhözvágta süvegét és kíméletlenül szidalmazta nemcsak Görgeyt, de Kossuthot és a kormányt is: „Kossuth végzetes ostobasága, és ellenemi alattomos fondorlata, kajánsága emelte így fel a szörnyeteg árulót és játszott kezére minden reális hatalmat.“ Kossuthhoz írt levelei sok indulatot tükröznek, felhánytorgatta sérelmeit. Kossuth minden zavaró tulajdonsága ellenére sokra tartotta a politikai radikalizmus katonai fejét. Egyik levelében olvasható: „...ha gondolod, hogy te mented meg a hazát, mint kormányzó, jobban mint én: jer, add elő a nemzetgyűlésnek, s ha helyesli, légy kormányzó; de míg én vagyok az, addig a dolgoknak akként kell menni, amint én látom jónak, mert felelős én vagyok a nemzetnek; vagy aki jobban tudja, lépjen helyembe; de nem önfelvetési elbizakodottsággal, hanem a nemzetnek akaratából. Isten adja, hogy ura légy szenvedemednek s fogadd oly tiszta érzéssel baráti jobbomat, mint én azt neked nyújtom. Veled, ha tetszik a hazáért; ha kell, ellened is a hazáért.“ De egy legközelebbi levélben Kossuth is elragadtatta magát, hiú kérdésőnek, szájhősnek nevezte Perczelt, aki csak lármázik. Perczelt feltűzelték e sorok, de mérsékelt hangon válaszolt: „Furcsa! ön nekem minap jutalmakat ígért és most bántalmakat küld“... Bizalmatlanságuk annyira ment, hogy Kossuth megfigyelés alatt tartotta Perczelt, aki meg is vádolta a kormányzót, hogy nem mindig elsőrendű elemek besúgásaira hallgatott.

Az egyre szorongatottabb katonai helyzetbe került kormány május végén újabb győzelmekre ösztönözte Perczelt. A tábornok

egyre nagyobb bizalmatlanságot vélt látni személye ellen, ezért ismét le akart mondani a hadvezérségről. Az országgyűlés tárgyalta ügyét. Vukovics miniszter szintén ellenezte lemondását, mert „Perczelt minden rögzös sajtóságai mellett tisztá hazafinak, nemesszívűnek és ha hevültségében a rend ellen véteni is szokott, oly hazafinak ismertem, ki cselekvésének lényegében a nemzeti kormány szilárdításánál egyéb célt követni nem fog.“ Az országgyűlésen még arról is szó esett, hogy Perczelt az üresen lévő kereskedelmi miniszterségre kinevezzék. Emlékirataiban még azt is megemlíti, hogy harminc képviselő írásban felszólította: „venném kezembe a kormányhatalmat, legyek diktátor és mentsem meg a hazát.“

Május végén Perczel több rohamot vezetett a még mindig ellenséges kézen lévő Titel ellen. A rohamoszlopok és utászok keserves harcokat vívtak, a honvédek halálmegvetve indultak többször rohamra, de hiába. A tábornok belátta, hogy ereje Titel bevételére elégtelen, előre tolt lovasságának fedezete mellett megkezdte a visszavonulást. Közben aggodalommal töltötte el az orosz beavatkozás híre. Reménytelennek látta a cári betöréssel szemben a nemzet harcát: „Ha Európa nem lép közbe és ... az orosz a híresztelt és jelentett erővel nyomul elő, úgy azt hiszem, bár mindent elkövetendünk, mit mint hazafiaknak kötelességünk, és mégis csak dicső halál, vagy kitörés közt lehet és kell az utolsó ütközettel választanunk.“

A bácskai frontszakaszon is megélenkült az osztrák—szerb haditevékenység. A magyar sereg egyre jobban ember- és anyaghátrányba került, a kisebb-nagyobb összecsapások már a védekezés jegyében zajlottak le. Az orosz beavatkozás óta a hadvezetés is egyre bizonytalanabb és kapkodóbb lett. Június elején felszólították Perczelt, hogy 12 000 embert adjon át a felső-dunai hadseregnek, a maradék erőkkkel pedig a Bácska, Bánság védelmét biztosítsa. A hadtörténész Gelich Richárd észrevétele valóban elgondolkodtató: „Tehát Perczelnek kellett 12 000 embert Görgeyhez vezetnie! Vagy pedig a Bácskát és Bánságot egy teljesen újjászervezett és erős déli hadsereggel szemben elégtelen erőkkkel védenie, Temesvárt és Aradot eredményesen ostromolnia és minden fontos pontot megszállnia! Nem Perczelt akarták ily feltevéssel távozásra bírni? Utóda, Vetter, már úgysis ki volt jelölve helyettesítésére.“ Perczel felmentését Görgey már június elején elhatározta. Egy kisebb csata elvesztése (Káty) csak kapóra jött. Június 15-én hajtották végre a parancsot, Perczelnek át kellett adnia seregét utódának.

Az ismételten elmérgesedett Perczel—Görgey viszonyra jellemző az a rendelkezés, amelyet a tábornok felmentése előtt egy nappal, 1849. június 14-én Verbászon adott ki: „Nyílt

rendelet és felhatalmazás! Melynél fogva Perczel Miklós alezredes és törvényhozási képviselő általam felhatalmaztatik és megbízatik Pestre sietni, ott mindazon ármányt és nemtelen bánásmódot nyíltan kimutatni, mellyel alol írt és átaljában a Bács—bánáti csekély, de dicsőségteljes hadsereget előhaladásában meggátolni, működéseiben megrontani és evvel Pétervárad és Bács—Bánát birtokát veszélyeztetni nem undorodának...
 ... És követeli: Görgeynek tüsténti letételét és elfogatását és előmbe küldetését... Perczel Miklós minden hazafiakat felszólítand ezen követelésem előmozdítására, és kijelentendi az otromba és gonosz ármánykodóknak: miként ellenünk való nemtelen és hálátlan tusájukkal csak a Hazát veszélyeztetik. Isten büntetése vár reájuk.“

A felmentés után Perczel Mór nem vonult félre, újra sereg szervezéséhez fogott. Egy héten belül Kecskeméten, Cegléden 15 000 főből álló sereget gyűjtött össze. Később parancsnoksága alatt a cári erő ellen küldték. Ezekben a napokban újra szükség volt rá. Dembinszky ekkor írta róla: „Perczel tábornokot minden gyöngeségei mellett is becsületes hazafinak és jeles vezérnek ismertem.“ Perczel Kossuth rábeszélésére felhagyott duzzogásával, és június elején elvállalta a katonai megbízatást. Júliusban a legnagyobb összefogásra volt szükség, mert a katonai túlerő miatt egyre rosszabbul állt a szabadság és függetlenség ügye. A magyar hadvezetésben, a tábornoki karban azonban kezdett a fejetlenség és a széthúzás úrrá lenni. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ebben Perczel Mór is közreműködött. Gyakran felhozta keserű sérelmeit, melyet a kormány részéről tapasztalt, különösen a bácskai hadjárat miatt. E végnapokban sem tűrte, hogy Mészáros altábornagyot felettesének rendelték ki. Kossuthnak írt levelében ez olvasható: „Kormányzó úr! én már kétszer meghasonlás távozása miatt önként adtam át a parancsnokságot. Harmadszor nem fogom tenni. Ha Ön nem tud szilárd, következetes lenni, ha intézkedéseivel hazája leg-hűbb fiát, és vezérei legtapasztaltabbját továbbá is ily... méltatlanságokkal illeti, úgy vége mindennek... De én legalább becsülettel akarok mint vezér... elveszni; és emiatt most minden független parancsnokságomat csonkító intézkedéseket nemcsak visszautasítok, de ha hadam összetartását veszélyeztetnék, az azt fogadókat halállal fogom büntetni. Én Mészáros altábornagyot, ha ön el nem hívja, el fogom hadamból küldeni.“

Július 20-án Dembinszky, Dessewffy és Perczel tábornokok Hatvantól délnyugatra, Tura mellett csatát vívtak az oroszokkal, amely kudarccal végződött. A magyar hadvezetés az összevont védekezés központjául Szegedet jelölte ki. Perczel Nagykőrösön, Kecskeméten, Félégyházán át július végére Szegedre érkezett.

Itt öccse, Perczel Miklós haditörvényszék elé állításának kísérlete miatt a leghevesebb összetűzése volt Kossuthtal. Dembinszky írja le a jelenetet: „nem emlékszem rá többé meddig tartott ezen mennydörgős beszéd s mi mindent foglalt magába, mert a haraggyúlt ember annyira elragadtatott, hogy végre érteni sem lehetett, hanem a „főbelövetés“ szó oly gyakran fordult elő, hogy a terembe már szinte hallatszott a golyók süvöltése. Végre Guyon tábornok igyekezett véget vetni ezen tragikomikus jelenetnek (amelyet emberemlékezet óta egy miniszter- és haditanács sem látott).“ Későkori emlékirataiban Perczel ezzel az üggyel kapcsolatban azt írta: „Előbb Vörösmarty, Bajza, utóbb a két Madarász járult hozzám azon jelentéssel, hogy Kossuth ezerszer megbánta a szegedi tettét és kész engem minden hadak fővezérévé, sőt diktátorrá kinevezni.“ E fellépésnek nem lehetett más következménye, minthogy parancsnoki tiszte alól július 30-án felmentést kapott. A tábornok napiparancsban közölte egységével a változást és búcsút vett katonáitól: „...kedves vala nekem a szolgálat közöttük, és csupán az esik most nehezemre, hogy tőlük épp a harc perceiben kell megválnom. Mindamellet nem akarván bajt bajjal tetézni, sem veszélyt idézni elő a seregben, az utolsó parancsossal csak búcsút mondok a hadsereg összes főtisztei s népségéhez.“

Perczel Mór eltávozott a magyar hadsereg kötelékéből. Később még részt vett ugyan az augusztus 9-i temesvári csatában, de már nem mint parancsnok, tábornok, hanem mint önkéntes. Búcsút vett attól a seregtől, amelyben háromszor viselt parancsnoki tisztséget, és ahol nem egy dicsőséges győzelmet aratott a magyar szabadságért küzdve.

A szakirodalomban egyhangú a vélemény abban, hogy Perczel nem volt képzett hadvezér. A forradalmi hadvezér típusához kell sorolnunk. A kezdeményezés embere volt, gyors elhatározó képesség jellemezte. Vakmerő és bátor volt, váratlan támadásaival nemegyszer lepte meg ellenfeleit. Seregében a fegyelmet megkövetelte, szigora ellenére katonái általában szerették. Nagy érdeme, hogy csapatait fel tudta lelkesíteni. A csatákban személyes bátorságával mutatott példát.

Idézzünk néhány véleményt kortásai, illetve e korszak történetíróinak tollából. Eötvös Károly az ozorai győzelmet függetlenségi harcunk nagy diadalának mondja. A muraközi sikeres vállalkozás visszhangja egyértelműen pozitív. Hentaller Lajos a téli tiszavidéki hadjáratot Perczel legnagyobb érdemének tünteti fel. Szilágyi Sándor szerint „merész ember volt, ki tavaszi hadjáratával elvitathatatlan érdemeket szerze.“ Steier Lajost a szenttamási diadal e sorokra ragadtatja: „Való-

ban győzelmet — győzelemre aratott. Véres és elkeseredett harcok színhelyei ezek, és Perczel hadvezéri tehetségének bizonyítéka e győzelemsorozat, melyet a túlerővel szemben kivívott. Ezt a hadvezéri tehetséget tagadni nem lehet.“ Még az őt támodó Áldor Imrétől is elismerést kap: „Tagadhatatlan, hogy Perczel nagy eredményeket vívott ki a harcmezőn, tagadhatatlan, hogy . . . jogosan nevezték őt a magyar táborban a „szerencse gyermekének“ s tagadhatatlan, hogy Fortuna ezen kegyére méltó is volt . . . Bácskában és Bánátban szép csatákat vívott és ezen emlékezetes győzelmekkel örökíté meg nevét.“ Általában a gerilla-harcban volt a legjáratosabb. „Minél inkább gondolkodom — írja Hentaller — arra a meggyőződésre jutok, hogy leginkább Perczel Mór volt az, aki ezen harcmodort legjobban tudta alkalmazni.“ Népfelkelők ellen, kisebb csapatok ellen különösen sikerrel harcolt. Vahot Imre szavait idézzük: „Perczel, mint forradalmi hadvezér heves, elszánt bátorságú, vállalkozó és népszerű katona volt, de sokkal nagyobb szerencsével harcolt a horvát és rác fölkelők rendezetlen hadai, mint a csupa rendes katonaság ellen.“

Emberi magatartása, egyénisége különleges volt. Szenvedélyessége sokszor okozott kellemetlenséget. E korszak kiemelkedő kutatója, Kosáry Domokos összegezése azonban tárgyilagosan értékeli e fogyatékoságokat: „Ha közelebbről megnézzük, Perczel sokszor emlegetett „hibáinak“ nagy része tipikus negyvennyolcas tulajdonság, amilyennel a többi vezetőnél nem ritkán találkozunk. Ilyen sajátság volt például, hogy a vezér az alája rendelt csapatokat saját tulajdon hadának tekintette, melynek ügyébe senki fiának nincs beleszólása. Ebből a saját-ságból fakadt ezután az engedetlenség és önfejűség, s valami érzékeny túlfejlett önértzet, mely általános jellemzőként oly nehézzé tette a védelem egységes és fegyelmezett vezetését. Amellett Perczel képtelen volt színjátszásra, meggyőződése sokszor alkalmat nem várva robbant ki belőle. Nem tudott hallgatni sem . . . Perczel könnyen lazuló önfegyelmének korlátai közül e tipikus hibák néha bámulatatos erővel törtek elő. Elvakult tőlük, s belelovalta magát nagy mondásaiba. Fontos érdemei voltak, de nem azokat látta maga előtt, hanem a kiválasztott honmentő szerepét, ezt az ábrándos és fényes képet, mely szintén ilyen negyvennyolcas tulajdonságnak túlzott jelentkezése volt. Sohasem állít tudva valótlan, valami kis igaza legtöbbször van, de ezt olyan óceánná dagasztva hőmpolygeti, hogy könnyen komolytalannak tűnik fel.“

Érdemei és fogyatékoságainak összegezéseként hadd írjuk ide a hadtörténelem végső megállapítását: Perczel Mór a szabadságharc egyik legértékesebb egyénisége, a forradalmi tábornok típusa aranybetűkkel írta be nevét a magyar hadtörténelembe.

A száműzött Perczel Mór

Perczel már 1849 augusztásának első napjaiban eltávozott a magyar hadsereg kötelékéből. A hadvezetés az egyre reménytelenebb helyzetben felbomlóban volt. Perczel a meg nem becsült ember érzelmeitől eltelve a teljes félreállást, az eseményekből való kikapcsolódást tartotta helyesnek, sőt felismerve a kikerülhetetlen katasztrófát, az ország elhagyására szánta rá magát. Augusztus 5-én Aradon búcsút vett feleségétől, és Miklós öccsével, valamint 25 főnyi kíséretével elindult Törökország felé. Augusztus 9-én még részt vett Bem oldalán a szabadságharc bukását megpecsétlő temesvári csatában. A harctérről való menekülés útja most már egybeolvadt az ország elhagyásával. Lugoson, Orsován át 14-én lépett török földre. Ezekben a napokban mintegy ötezer menekülő hagyta el az országot.

A török hatóságok a Duna menti Viddinbe terelték a száműzötteket, ahol 1849 november elejéig tartózkodott Perczel Mór. A tétlenül töltött napok reménytelen és szenvedélyes vitákra adtak alkalmat. A tábornok a politikusokat vádolta a bukásért, Kossuth ellen izgatott. A szintén Viddinben tartózkodó Kossuth viszont a magyar sereg vezéreit okolta, így Perczelt hóbortos indulatosságáért. Az utolsó idők lázas idegállapota itt a keserűség, gyanakvás és kölcsönös vád szellemébe ment át.

Novemberben a menekültek csoportját átirányították a bulgáriai Sumlába. A török hatóságok itt Kossuth helyett Perczelt bízták meg az emigráció parancsnokságával, ami a két vezető között további súrlódásra adott alkalmat. Ez nem szolgálta az emigráció egységét, és a lobbanékony Perczel egyre inkább egyedül maradt. A török kormány közben Perczel Mórnak tisztséget ajánlott fel a török hadseregben, de ő ezt nem fogadta el, mert anyagi érdek sohasem vezette. Inkább vállalta most is a nehezebb utat, a megpróbáltatás, a száműzöttek keserű kenyerét.

1850 februárjában az Ausztriára nézve veszedelmes emigránsokat a kisázsiai Kiutahiába internálták. A százfőnyi csoport gyalog, hajón, lóháton két hónapig volt vándorúton. Egyhangú, szomorú időszak volt ez, amit a Kossuth—Perczel féltékenységgel

még keserűbbé tett. Perczel csak néhány hívével tartott fenn kapcsolatot, és levelezést folytatott az otthoniakkal. Látva a hazatérés reménytelenségét, feleségét Törökországba hívta. A hitvesi hűségéről tett bizonyosságot Perczel Mórné Sárközi Júlia, amikor 1850 szeptemberében két gyermekével megérkezett Kiutahiába. A viszontlátás öröme gyógyító írként hatott a száműzött érzékeny lelkére. Perczel nyugodt pillanataiban belátta természetének hibáit, és felindultságában elhamarkodott cselekedeteit maga is elítélte.

1851 májusában a menekültek nagy részének ütött a szabadulás órája. Kossuthnak, a két Perczelnek, összesen nyolc vezetőnek még Kiutahiában kellett maradnia szeptemberig. Ekkor öccse, Miklós hajón Amerikába ment. Perczel Mór Angliába készült, de a hajóutat várandós felesége miatt egyelőre nem vállalhatta. A Brussában töltött télen megszületett fia. Tavasszal végre elindulhattak, Konstantinápoly—Málta—Gibraltár—Southampton—London volt az útirány.

Közben itthon az osztrák abszolútizmus tombolt. 1851 szeptemberében a császári haditörvényszék Perczel Mórt 35 társával együtt halálra ítélte. Pesten az Újépületnél lebonyolították a kivégzést: Perczel Mórt „in effigie“ felakasztották. A vesztőhelyen 36 bitófa állt, és a hóhér az elítéltek nevével ellátott fekete táblákat szegezte a bitófákra.

Perczel angliai életéről keveset tudunk. Félrevonultan élt, a magyar menekültekkel kevés összeköttetést tartott fenn. A megélhetés gondjai gyötörték (újabb gyerek született). Nem bírta a nagyvárosi élet költségeit, kisebb helyre költözött (Chlapham, Norwood), majd 1853-ban Jersey szigetén telepedett le, ahol kilenc évig élt. Miklós Amerikából visszatérve szintén itt telepedett meg. Perczel Mór gazdálkodással foglalkozott, bérelt földjét maga munkálta. A szinte évről-évre szaporodó család ellátása sok gondot és nehézséget okozott (14 gyermeke volt). Jersey szigetén megbecsülésben volt része. A nagy francia író, Victor Hugo, aki a reakció elől szintén ezen a szigeten talált menedéket, Perczel iránt a legnagyobb érdeklődést és tiszteletet tanúsította.

Perczelnek a magyar emigráns-csoportokkal gyér összeköttetése volt. Csak néha fordultak hozzá tanácsért. A krími háború idején, amikor a magyar emigráció Habsburg-ellenes akciókba kezdett, megkérték Perczelt, hogy a magyar ügy támogatása érdekében tárgyaljon az angol kormánnyal. Londonban szívesen fogadták, több fontos megbeszélésen vett részt. De ezekből a tárgyalásokból hazánk szabadságát érintő komoly támogatás soha nem lett.

Igy volt ez 1859-ben is, amikor az olasz—osztrák háború

újra reménnyel töltötte el a magyar emigrációt. Ekkor a száműzöttek központja Itália lett. Perczel Mór Kossuth hívására Genovába ment. Itt a piemonti magyar légiók megszervezésében felügyelői tisztséggel bízták meg. Perczel és Klapka aláírásával röpcédulát bocsátottak ki, amelyben felszólították az osztrák seregben szolgáló magyar katonákat, hogy „mielőbb a honmentő magyar zászló alá szegődjenek.“ Perczel személyesen tárgyalt a piemonti miniszterelnökkel, Cavourral. Egyébként itáliai működése és szereplése elég homályos. Hamarosan összeveszett majdnem mindenkivel, mert e tárgyalások feltépték a régi sebeket, és hiúsága, nyakassága, önbálványozása összeférhetlenné tette. Láta, hogy az ígért olasz—francia segítségből nem lesz semmi, felháborodva otthagya az olaszországi vállalkozást, és visszautazott Jersey szigetére.

Az itáliai út felélesztette a régi Kossuth—Perczel barátságot. Legutóbbi együttlévük alkalmával Törökországban kíméletlen személyes harcot vívtak egymással, most újra barátságot kötöttek. Többszörös levélváltás bizonyítja ezt. Perczelben felcsillant a régi lelkesedés: „Egy kis kedv s tudod, mint régen: tűznek-víznek indulok: s lesz siker, győzelem... Hazánk java parancsolja, hogy minél közelebb s belsőbben legyen veled.“ Többször elismeri hibáit: „Én a hazát megváltani törekvő hóbortosok sorába tartozom — mi hiú, pici ember vagyok: s mégis nagyot szeretnék eszközölni“ — írja.

Jersey szigetén visszazökkent a régi életmódba, ami több bánatot, mint örömet okozott. Nehéz fizikai munkát végzett, felesége gyakran gyengélkedett, otthonról rossz hír jött; meghalt édesapja. A sok gond, családjának eltartási nehézségei, a reménytelenség megtörték testét-lelkét. 1861 végén súlyosan megbetegedett. Ekkor határozta el, hogy Jerseyt elhagyja. 1862 őszén Brüsszelbe költözött, ahol öt évig lakott családjával teljesen visszavonultan. Itt sokat nélkülöztek, mert csak az otthonról és az emigránsoktól kapott segélyből tengődtek. Csüggedése fokozódott. E nehéz években felesége szívósságról, erős akaratról, nagy lelkiereőről és példás hitvesi szeretetről tett bizonyosságot.

Amikor az 1866-os osztrák—porosz háború újra megmozgatta a magyar emigrációt, Perczel Mór Párizsba ment, majd Torinóba utazott, hogy Kossuthal tanácskozzék. Kezdetben a legszebb összhang uralkodott közöttük, de Perczel hiúsága újra vakvágányra vitte a politikai tárgyalásokat. Felzaklatott idegrendszere visszazuhant az önimádat mélységébe: „Jaj fajunknak és hazánk jelesebbjeinek, ha még egyszer merészkedik ismételni ellenemben azon égbekiáltó méltatlanságokat, melyekkel 1848/9-ben megrontottak előbb engem, és bennem elveszték az

ezeréves országos létet.“ A száműzetés keserves éveit, betegsége szinte teljesen felőrölte idegeit, és most régi sérelmei újra és újra vulkánszerűen törtek ki belőle. Lelkiállapota szinte tragikusan felzaklatott, amit ekkor több dührohama igazol.

Itáliai útja után Perczel Mór újra visszavonult. Megtört, érzékeny lelkének túlkapásai lehetlenné tették az emigráció ügyeiben való közreműködését. Újra visszazökkent a mindennapi létért folytatott idegőrlő küzdelembe. Letörve, kudarcra, sikertelenséggel eltelve, elszomorodott szívvel és csüggedten élt Brüsszelben. Már csak egy vágya maradt: még egyszer megcsókolni szülőföldjét. Amikor 1867-ben létrejött a kiegyezés, Perczel Mór hazajött. A nyomorúságos élettől akart szabadulni. Tizennyolc év nélkülözése, szenvedése, megpróbáltatása, a magyar szabadság megmentése ügyében tett erőfeszítések eredménytelensége váltotta ki benne ezt az elhatározást. Haza vágyott, mert tudta, hogy nagyobb darab kenyeret adhat gyerekeinek, jobb megélhetést biztosíthat családjának. Azt remélte, hogy itthon többet használhat, felrázhatja a nemzetet, és nagyobb erővel küzdhet és dolgozhat a hazáért.

Perczel Mór öregkora

Az 1867-es kiegyezés lehetőséget adott arra, hogy az emigránsok hazatérhessenek. A legtöbben hazajöttek, mert hosszú és keserves csalódásokkal telt évek után belátták, hogy nem a száműzöttek hivatása a haza sorsának irányítója. Az eltelt 18 év során fáradt és megtört csoportra zsugorodott össze az emigránsok tábora.

Perczel Mór 1867 júliusában lépte át a magyar határt. Átmenetileg eltűnt róla a megtörtség, a fásultság. Új hit, új bizakodás, új tervek, új remények égtek benne. Erősítette ezeket az érzelmeket az a fogadtatás, amelyben kevés hazatérőnek volt része. Az újságok meleg ünneplésben részesítették. Népszerűségét az is igazolja, hogy a budapesti, Tolna megyei, Komárom megyei, a tatai, és szegedi Honvédegyelet elnökének választotta. A fényes fogadtatás egyik legmeghittebb eseménye a bonyhádi ünnepség volt. A magyar, német, délszláv, vidékről is összegyűlt tízezernyi tömeg diadalívvá, lovasbandériummá fogadta a 48-as tábornokot, akit Borbély József haladó gondolkodású evangélikus lelkész, Perczel barátja üdvözölt.

1867 augusztusában Zalaegerszeg országgyűlési képviselőnek választotta Perczel Mórt. Közéleti szereplése ezekben a hónapokban rendkívül gazdag. Szinte a fél országot beutazta,

ünneplésben és beszédekben nem volt hiány. Népszerűségét arra használta fel, hogy a honvédegyletekben, amelyekben Kossuthnak sok híve volt, befektítse a szabadságharc vezéropolitikusát, és Kossuth-ellenes kirohanásaival az egyesületet Deák Ferenc táborába vigye. „Szegény barátom — jegyzi meg Rónay naplójában — vagy nem ismeri, vagy nem akarja elismerni a körülmények hatalmát. Csalódni fog, s a keserűség, csalódás feldulandja szíve békéjét, mely a számkivetésben oly sokszor állt már az örvény szélén.“ Meg kell jegyezni, hogy Perczel Mór hazatérését Kossuth helyeselte és remélte, hogy itthon hazafiságával beleilleszkedik az új viszonyokba. A „turini remete“ mély felháborodással értesült Perczel rendkívül furcsa magatartásáról.

Perczel Mór a kiegyezés híve lett. Kosáry Domokos ezt így értékeli: „Hogy az egykori telivér forradalmárból a kiegyezés híve lett, s egykori vezetőivel szembe került, az nagyrészt abból érthető, hogy Kossuth tetteit és terveit teljesen elítélte, s nem tudott bízni bennük.“ Jellemző, hogy az országgyűlés az Ausztriával való közös ügyeket tárgyaló 60 tagú delegáció tagjává is megválasztotta.

Határozottan ki kell jelentenünk, hogy Perczel Mórnak ezzel a politikai felfogásával és magatartásával nem tudunk egyetérteni. Életének e 2—3 éve visszaesést jelent arról az egyenes útról, amely egész életét jellemzi. A társadalom és közvélemény mondott ítéletet felette. Politikai karrierizmusa kudarcba fulladt, megnyilatkozásai és beszédei népszerűtlenséghez vezettek. Egyik történetírónk szerint: „Végképp magára zúdította volt fegyvertársai haragját. Nem kímélték többé, nem tudtak többé érdemeiről, hanem a legérzékenyebb pontján támadtak neki: elmondták róla, hogy mániákus és rögeszmék után szalad.“

Perczel Mór eseménydús napjaiban változás következett be. 1867-ben neve még mindenütt feltűnt, utazott, beszélt, de 1868-ban tevékenysége már csak a Honvédegyletre és az országgyűlésre szorítkozott.

Az országgyűlésen a kiegyezés mellett foglalt állást, itt elmondott beszédeiből azt azonban észre kell vennünk, hogy a közös hadsereg és katonai ügyek kérdésében felszólalásai bátrak és merészek, ugyanis elgondolásait nem elégitették ki e téren a hatvanhetes vívmányok.

1870-ben visszavonult a közéleti szereplésből. Maga is belátta, hogy az a magatartás, amelyet hazatérése óta tanúsított, nem való hozzá, népszerűtlensége, a sok csalódás, a meg nem értés, sőt végül a mellőzés váltotta ki ezt az elhatározást. Perczel Mór még az utolsó pillanatban lépett vissza; így is közel állt

a teljes politikai bukáshoz. Sohasem volt vérbeli politikus. Természetének csapongásai, lobbanékonyága nem tették erre alkalmassá. Mindig túl nyíltan és túl őszintén beszélt. A kiegyezés utáni években beszédeiben a maga igazát és nagyságát állította központba. Végül nem lehetett már letéríteni arról a szemléletről, hogy Magyarországot csak ő menthette volna meg. Ezekért jogosan lehet őt támadni elmarasztalni, de figyelembe véve hányatott életét, idegeinek felórlódását, inkább megértő sajnálkozással kell magatartását tudomásul vennünk.

Öreg napjait jórészt Bonyhádön töltötte. Félrevonult mindentől és mindenkitől, csak magának élt. Magányában beletemetkezett gondolataiba, újra és újra átélte a lezajlott eseményeket, elképzeléseket és terveket. Kosáry Domokos szerint: „A tehetséges, de túlizgatott lelkű és szélsőségekre hajló emberben, aki a népszabadság hivatott apostolának és egyúttal hadvezérének hitte magát, maga a küzdelem, de különösen a bukás tragédiája erősen kifejlesztette az abnormis érzékeny vonásokat.“

Ebben a különös hangulatban hozzáfogott emlékiratai átjavításához és továbbszerkesztéséhez. Az emigrációban sokat lejegyzett már életének főbb eseményeiből. Most ismét írogatott. Felvonultatta maga előtt a letűnt időket. Az íróasztal mellől hadakozott egészen haláláig régi ellenfeleivel, katonai és politikai vetélytársaival. Feljegyzéseinek egy része a bécsi Hadilevéltárban, a budapesti Nemzeti Múzeum kéziratárában található. Kisebb közlemények megjelentek a Vasárnapi Újság 1868. évfolyamában, a Pápai Lapok 1885. évfolyamában és a Veszprémi Ellenőr 1899. évfolyamában. „Közlemények Perczel Mór tábornok irataiból“ címen ő maga adatta ki feljegyzéseinek egy részét Bonyhádön 1883-ban.

A folytonosan visszaidézett események és személyek, a százszor átgondolt és elmondott sérelmek, bántalmak, a meg nem értettség és mellőzöttség állandó érzése, a külvilágtól teljes elzárkózottság az idegileg megviselt, a sors csapásaitól sokat szenvedett öreg tábornokban különös lelki és szemléletbeni beállítottságot idéztek elő. „Bizony mondom — írta — szinte bánhatnám, hogy miért is meg nem szöktem én is, mint ők — az ország bálványai — tevék; talán akkor most nem kínoznának a tekintetes és nemzeti urak ott a megyékben és városokban és a magyar hírlapirodalom matadorai, szerkesztői és vezércikkírói — halálra.“

Élete utolsó éveiben már gyermekeit sem látogatta meg. A nyugtalan lelkű, megtört, agg tábornok még családtagjaitól is félrevonulva a kastély kis kertjében lakásában élt. Feleségét, hűségesele társát már 1877-ben elvesztette. A Bonyhádön

eltemetett áldozatkész asszony 14 gyermeknek adott életet. Perczel Mór, a szinte remete életet élő aggastyán különösen kedvelte, ha unokái a kis kerti lakásba bemerészkedtek. Ilyenkor a nagyapa szeretetével vette őket körül, maga mellé ültette őket, és mesélt nekik a régi időkről, ifjúságáról, tetteiről, szenvedéseiről.

Perczel Mórt 1899 tavaszán gyenge agyvérzés érte. Az eler nyedt és 87 életév terhétől meggörnyedt embert újabb szélütés érte, és 1899. május 23-án Bonyhádon meghalt. Koporsójánál ott állt a Völgység népe, Bonyhád apraja-nagyja. A családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Bonyhád lakossága mindig kegyelettel gondol nagy fiára. A község központjában helyezték el „A hazáért“ felírással a Perczel Mórt ábrázoló domborművet, s a felszabadulás évében alapított iskolánk Perczel Mór nevét viselve őrzi haladó szellemét.

Perczel Mór élete összenőtt a független és polgári Magyarországért vívott harccal. Ezért a célért szónokolt, harcolt, ezért viselte el a szenvedéseket. Akarata, bátorsága példaképpül szolgál ma is. Haladó szemlélete, hazaszeretete követésre méltó.

Szemelvények

Perczel Mór emlékiratai szüleiről

Édesapjáról:

Ha főlemlítjük a katonaviseltséget s nyers modort, a kedvezőbb tulajdonokról is meg kell emélnünk. Atyám az akkori nemesi osztályban a leggazdagabbak egyike volt, nem csupán földbirtokainál fogva, hanem főleg azért, mi az arisztokráciában oly ritka tünemény, hogy tőkepénzes volt. Ezt ritkán jó gazdálkodásnak, rendtartásának, számításának s takarékosságának köszönheti. Háztartása Pesten és utóbb Bonyhádon is olyan vala, minő a nemesi házaknál alig találkozott s sok mágnáséval vetélkedhetett. Tekintélye, befolyása Tolnában, Baranyában döntő volt.

Tisztelték, becsülték és hallgattak rá. Háza az ősmagyar vendégszeretet példánya volt. Gazdag magyaros asztalt tartat. Sok előkelő főúri vendég fordult meg nála. — Ha némileg heves, büszke és szigorú is volt atyám, de szintoly igazságos, ritka becsületes és pontos rendtartó is. Amily gazdag vala azonban földi javakban, lelki tulajdonokban sem volt szegényebb. Nemes érzésű és a szellemet mindegyestül becsülni tudó ember vala. Néha sok beszédű, de mindig tanulságos. Igen jeles és válogatott könyvtára volt. Művészetet, erkölcsiséget, politikát, történelmet tanultunk, már mint apró gyermekek olvasásaiból és beszélgetéseiből. Hazafias érzelmekben sem vala atyám szűkölködő. Bár igen loyális konzervatív irányzatú, mégsem tagadá meg hozzájárulását semmitől, mi a nemzeti jogok fenntartását és a nemzet fejlődését célozá. Bátorsága, hevessége nagy előnyököt szerze a hazai pártnak.

Édesanyjáról:

Anyánkról hallgatni csaknem lehetetlennek látszik nekem, ha házunkról van szó; Kajdachy Erzsébetről, a páratlan matrónáról, aki 21 gyermeknek, köztük 15 nagykort értnek ada életet, s a bájos és hibanélküli Etelkának anyja volt. Anyám a legremekebb nők egyike volt, kik valaha éltek, testi és lelki jelességek gazdag egyesülése. Méltóság és nyájasság, régi magyar egyszerűség és magas szellemi műveltség egyesültek benne.

Igen szép volt, de hiúságról nem vala ismeretes soha, s feddhetetlen és gyémánttisztaságú erkölcsisége mindenkit mély tiszteletre kötelez. Gyermekei, a házi nép, cselédség jobbágyság szinte imádta. Egész valója, egész élete odaáldozó volt; éjet-nap családján, háztartásán függé szeme; munkássága épp oly ernyedetlen vala, mint kiapadhatatlan

szeretete. A dajka szobában vagy a konyhában olyan maradt, mint a társalgóteremben. — Leírhatatlan meghatóan édes vala, midőn imádkozni tanítá kisgyermekeit, türelmes, midőn kötni, varrni leányait; kedélyes, ha mesélt valamit nekik. Páratlan asszony volt ő, áldott az asszonyi állatok közt. Élete utolsó éveiben férje, gyermekei, barátok és vendégek úgy közeledtek hozzá és úgy tisztelték mint egy szentet, mindenki érzé, hogy ritka emberi lény ő.

Emléktáblák szövege Bonyhádon

A plébánia falán:

E falak között mindig édes örömmel időzött — mint a Perczel-fiók nevelője — Vörösmarty Mihály, a magyar költő-király Bonyhád két jeles papjának, Egyed Antal plébános és Teslér László káplánnak társaságában, mert beszédük csak a haza és a literatura volt. Kegyeletes megemlékezésül a róm. kat. egyházközség.

A börzsönyi Perczel-ház falán:

„Délnek völgye, szívem titkának régi hazája.“
Itt élt, tanított és írta hazafias és szerelmes verseit 1820—22-ig és 1823—24-ben Vörösmarty Mihály, a nemzeti függetlenség és haladás nagy költője. Születése 150. évfordulóján állította e táblát Bonyhád-Börzsöny község tanácsa.

A középiskolai leánykollégium falán:

E házban született és dolgozott a haza javára Perczel Mór tábornok. Emlékét kegyelettel őrizi: az állami „Perczel Mór“ Közgazdasági Technikum tanári testülete és ifjúsága.

Beszédek, cikkek, feljegyzések a reformpolitikáról

Perczel a védegylet jelentőségéről (1842.):

Felismertem azt is, hogy mi a joga, mi a kötelessége, mi a teendője a magyarnak industrális, kommerciális és financiai érdekei tekintetében, azt is, hogy ha nem bírja, ha elmulasztja magát materiális igényei, szükségletei tekintetében Ausztria briareusi karjai közül kiszabadítani, ha nem bírja megszüntetni az ő gyarmati alárendeltségét, úgy nem leend képes, de nem is érdemes arra, hogy politikai

alkotmányos önállóságát fenntarthassa, kifejleszthesse, biztosíthassa . . .

A ravasz, kapzsi — a magát ostobának tekintő, sőt színpadjain naponként kigúnyoló — osztrák, „der dumme Spitzbub, der deutsche Michel“ rászedi, kizsebeli, tönkre teszi és még járomba is fogja, sőt utóvégre vágóhídra hurcolja a — csupa országos bölcsekből, liberátorokból, híres szónokokból, igaz jóskból álló — magyar fajt.

Pesti Hírlap 1842. szeptember 15-i számából:

Perczel Mór . . . igazságtalannak és képtelenségnek bélyegzé azt, hogy midőn a megyei tisztviselőket és szolgálakat kizárólag a nem-nemes fizeti, akkor a hivatalok betöltése majdnem kizárólag a kiváltságos osztálynak engedtetik.

Országgyűlési beszéd-részlet az osztrák elnyomásról (1843. június):

Úgy látszik, hogy találkoznak még a monarchiában oly hóbortosok, kik az amalgamizáció fertelmes munkálatát folytatni agyarkodók, miután erre irányzott eddigi csel-szövényeik, taktikájok helytelenségét felismerik, csakhogy a magyar elemek gyarapulását, a nemzeti egység szilárdulását meggátolhassák, a XVII. századbeli elődeink gonosz példáját követve, irigység, meghasonlás és gyűlölség magvát hintik az országban; azt hívők — elég kábán, — miként az alkotmányos szabad ország lakosai egymás ellen harcra kelvén, ismét alkalom nyilandik a pusztításra és az országnak külföldi gyarmatokkali előzőnlésére. De nem úgy! Ki gyűlölséget vet, gyűlölséget fog aratni.

De ne adja Isten, hogy ezen ármány, maga magát keservesen megbosszuló honunknak, a birodalomnak és magának az uralkodóháznak jövődjét kockáztassa. Mert ha az osztrák kormánynak a jelen esetbeni eljárását továbbá is kénytelen a magyar nemzet tapasztalni, kétségtelenül fel fog ébredni mámorából, és önléte megmentésére buzduló, nagy hamar a cselekvés mezejére szálland. És pedig ne higgyék önök, hogy a monarchia még most is az erő, hatalom és tekintély azon nimbuszában álljon, minővel hajdanta, vagy csak még néhány évvel előbb a külföld előtt csillámlott. Mivel mélyebbre terjedt a balkörülmények iránti kutatás, annál inkább meg kell győződni, hogy eme számtalan, egymással ellenségesen mérkőző nacionalitásokból összezagyvált és minden tartós kohéziót nélkülöző birodalom, ha csak ettől idején korán alkalmas szerekekkel meg nem óvatik, progresszive iramlik egy tökéletes dezorganizáció és felbomlás ösvényébe.

**Országgyűlési beszéd-részlet a klérus magatartásáról
(1843. augusztus):**

Mutassatok nekem népet, bárminő vallást gyakorlót, melynek lelkészei nem lettek volna ugyanazon egyértelemmel s akarattal, ugyanazon célzatokkal és munkálkodással, mint valának polgártársaik. Mi boldogtalan magyarok állunk e vészben mint rideg kivétel. Fájdalommal, de egész őszinteséggel legyen megvallva, miképp a magyar pápista klérus köszönet fejében, mert a nemzet által legnagyobb kitüntetésekben és a földi javak élvezhetésében bőségesen, sőt mondható, mértéken túl is, a közállomány károsulásával részesítettett, nem elégedve, de azon tömérdék bajokkal és szenvedésekkel, melyekkel e hazát a múlt századokban a vallás védelmének ürügye alatt előzőnlé, még most sem szűnik meg gőgös hatalmaskodásával a közvéleménynek ellene szegülni és az annyira szükséges belbéke helyreállítását gátolni...

Bátran kimondom, hogyha a klérus nem lenne köztünk, nem három hét, de három óra alatt beveződne ezen ügy az alsó Táblánál. De nem! Ők minegy összeesküdve a hon boldogulása ellen, nem tekintve a közvéleményre, mely hangosan s fenyegetőzve nyilatkozik ellenök, mégsem szűnnek meg dacos elbizottsággal, sőt vétkes ingerlésekkel, unalmas s bosszantó deklamációkkal a tanácskozássokat húzni-vonni és elnyújtani, nem azért, mintha a királyi rendelet értelmében megváltoztatást reménylenek, mert hisz ily együgyűséget nem teszek fel róluk, korántsem! Hanem alighanem oly célból, hogy ilyen invektívákkal a vitázást a polemiák végtelen sivatagaiba átragadók, nemzetünket a drága időből kifogyasszák és a felvilágosodást terjesztő egyéb szervezetek életbeléptetésétől visszatartóztassák. Félnék ők a világosságtól, mert tudják, hogy az öntudatra ébredő nép nagy hamar kiszabadítandja magát a butaság jármából...

A katolikus papság vétkes és törvénytelen eljárása egyaránt sújtja mind a pápista, mind a protestáns polgárokat... Ne ámítsák el tehát magokat a tisztelendő urak, mert nem csupán a protestánsok panaszairól van itt szó, hanem a katolikuséről is, kiket mi itt képviselünk, kik nem kevésbé nyögnek a katolikus klérus zsarnoksága alatt. Ezen zsarnoki bilincsek szétörése feladataink legelsőbbje és legjelesebbje. És higyjék meg, miképp csordultig telt már a pohár, türelmünk vész. Még egy jelenet, mint a mai, ...készítve leszünk ellenségeknek tekinteni azokat, kik nem szűnnek meg hazánk jelen kritikusi állapotjába a köz-

állományt felmarcangolni, nem fogunk késni nyilván s fennhangon hirdetni, s az országban szertekürtölni, hogy azok, kik a vizzályoskodás magvát hintik, nem lehetnek azon mennyei igazságok tanítói, melyeket az Üdvözítő az emberiség boldogítására örökségül hagyott. Felszólítom tehát a klérust, hogy haszontalan szofizmáival felhagyva óvakodjék kedélyeink felizgatásától.

Országgyűlési beszéd-részlet a forradalmi harcról (1843. november):

Uraim! Nyíltan és határozottan kikiáltom, hogy az osztrákok azok, kik magyarhon boldogíthatását akadályoztatják, sőt fajunknak végképi kiirtására törekedvén, a különálló nacionalitásokat egymás iránt gyűlöletre fakasztja...

Fel kell nyitni sok szép szóval, mázsás ígéretek által elkábított nemzet szemeit, megismertetni vele ellenségeit, sőt az okvetlen bekövetkezendő élet-halál közti tusára eleve elkészíteni... A szőnyegen lévő rescriptum meggyőzhet mindenkit, hogy szép szóval, engedékenységgel a bécsi kormánytól mit sem lehet várni, csikarni kell tőle minden csipetnyi concessiot, és roppant másnemű áldozatokért megvásárolni nemzetiségünket...

Vigyázzanak azonban ott fenn, mert a világosság orkánsebeséggel terjed, s a népeket öntudatra, erejük érzetére ébreszti. Egy tévedés, egy ügyetlenség tönkretetheti e három százados fondorkodás eredményét és a mesterségesen összefércelt mű egy perc alatt romokba dülend. Vigyázzanak a híres miniszterek. Könnyű volt az elkábult, akaratnélküli népeket nyomorgatni; de meglássuk, mit tudnak most, midőn többé nem értelmetlen gyerkőccökkel és hiú bohócokkal kell szembeszállniok, hanem férfiakkal, kik cselszövényük mélyébe hatván, bátrak velök a harcot megkezdeni, és képesek azt a Mindenható pártolása mellett diadalmasan be is végezni...

Szerte fogunk mi barangolni az egész országban, fennhangon kürtölendő a kormány igazságtalanságát, az osztrákok gonosz célzatait. És ha vagyonunkat, életünket kell is feláldozni, iparkodni fogunk a népben egységet szerezni és őt igazi érdekei megóvására fellelkesíteni. Késő lesz akkor majd kommisszáriusokkal, szuronyokkal, perekkel, befogatásokkal előállni. Ezek az ingerültséget, a gyűlölséget, az erőlködést csak növelni, de a bajt orvosolni soha nem fogják. Ismételve mondom, minket e honból kitűrni éppoly kevésbé foghatnak, mint bilincseink széttörésében megátolni...

Nem vagyunk mi erősek, szükséges ezt tudatni a nemzettel, hogy felébredve mámorából, mindent elkövessen tehetségei kifejtésére, az alkotmányos jogok, az érdekesség terjesztése által erejének növelésére. Nekünk pedig, a nemzet képviselőinek kötelességünkben áll a nemzet becsületét fenntartani, és így határozatunkhoz szilárdul ragaszkodva az alkotmányellenes parancsból az engedelmességet megtagadni.

Az országgyűlési ifjúság aznap fáklyás felvonulással köszöntötte. — Horváth Elek beszéde:

Eljövénk derék férfiú téged üdvözölni, téged, ki zsenge ifjúságod óta perceidet hazádnak szenteléd, ki munkabíró hű lélekkel állasz helyt Magyarország törvényhozói közt; szódban szivedet öntöd elő, kit elcsábítani arannyal vagy tapssal nem lehet; ki félni embertől és hatalomtól — hol nemzetünk szent ügyében viaskodol — nem tudsz. Igen, igen! Tekinsünk végig Tolna évkönyvein; ott meg van írva, hogy Perczel Móric lelkét az erőszak és önkény megtörni nem bírta, hogy Perczel Móric a kenyértörés pillanatában önmagához és honához hű maradt; hogy akkor, midőn a lengyel még élet-halál tusát vívott, Tolnában dolgok történtek, melyek Perczel Móric nevét széles e hazában tiszteletessé tevék. S volna-e ifjú kebel, mely ismerve politikai életedet, férfias, áldozatra kész jellemed előtt fel ne dobogna? Van-e jó hazafi, ki az országos férfiak között megjelentedet lelkesedve ne szemlélné? Igen honfiak! Bátran kimondom, hogy oly férfiakra, mint Perczel Móric, honunknak és ügyünknek szüksége van, mert ő nem szűri át szavait a hízelgés és fényvágy rostáján, lelke tiszta, gondolkodásainak kútforrása díszjelek rubinjával nincs megmérgezve. Ránk nehezültek az idők, rossz a házigazda, civakodó a háznép, gonoszok a szomszédok, tehát egyé kell lennünk, s egyé lehetni oly fők alatt, amelyek egyikét benned tiszteljük, biztos reményt ad a győzelemre! Visszatolom lelkembe többi szavaimat, látod a csillogó szemekből, hogy az országgyűlési ifjúság szívéből merítem szavaimat, s ezek szívéből kapám fel s küldöm fáklyáink füstje között e sóhajt az égbe: Isten, tartsd meg hazánknak és ügyünknek Perczel Móricot!

Perczel válaszbeszédéből részlet:

Itt az idő, hogy a szövetségesek mézes szavaitól minden hitelt megtagadva, egyedül önteltségeibe, önszorgalmába való bizakodásra serkentsük, s intsük a nemzetet. Nagy események előestéjén állunk: tökéletes átalakulás eleibe siet az ország, felbomlásnak a birodalma. Nincs mit késni,

időzni. Tenni kell, polgártársaim! A magyar senkit sem bánt, de ha megtámadtatnék, az önvédelem természetes és soha meg nem tagadható jogánál fogva nemcsak szabad, de kötelesség is magát és hazáját menteni. És erre nem árt azokat, kik nemzetünk gyilkolására vétkes kezeiket emelik, figyelmeztetni és tudatni velök, hogy nem egy bágyadt, egy tespedő népcsoporttal, hanem egy elhatározott életvidor nemzettel vagyunk dolguk, mely elég bátor s kész is velök megvívni.

**Országgyűlési beszéd-részlet az országgyűlésről
(1843. november):**

Az osztályok elkülönözöttsége, a nemzeti egység szét-daraboltsága kívánják az összefogás orgánumának minél gyakoribb működését, s éppen az országgyűlés az az út, melyen a tiszta képviselői rendszer behozható. Rossz és hibás testülettel jó törvényt hozni nem lehet, s hogy országgyűlésünk mostani szervezetében — nem képviselvén az egész nemzetet, mint kellene — gyöngé és szűk alapon áll. Az országgyűlést e nemzet szükségéi kívánják, s azt mindenféle ürügyek alatt szétoszlatni nem lehet.

Perczel cikke a Pesti Hírlap 1844. január 4-i számában (részlet):

Minden pedig egyhamar megváltoznék, ha magok a rendelkezők, a kiváltságosok résztveendének a közterhek viselésében... De megváltozandék magánál a népnél is a közmunkákali elbánás; mert látván, miképp nemcsak ő a szegény, mindenben fogyatkozó s mindenütt terhelt, de a gazdag, a vagyonos, az alkotmány minden malasztit élvező nemes is véle egyaránt munkálkodik; bizalommal leend a rendelkezés iránt; és tapasztalva, hogy nem pusztá önkény, hanem alapos kulcs szerint méretik reá a teher, fáradozása pedig többé nem meend füstbe, tartozását örömeztőbb teljesítendi, és ezek tudomása mellett már erkölcsileg is a kijátszás, a restség kísértetétől megóvatik.

Perczel cikke a Pesti Hírlap 1844. január 11-i számában (részlet):

A tömérdek nyomor és szenvedések nagyobb része széles e világon mindenütt azon igazságtalanságokra vezethető vissza, melyek a polgár társas szerkezetbe magukat befűrták...

Alig hihető, hogy találkozzék művelt ember korunkban, ki szíve rejtekében igazságosnak hinné a nemességnek közterhektől mentességét; de annál inkább szaporodik azok serege, kik ezen mentesség igazságtalanságát fennhangon hirdetik. Szabad-e immár és megfér-e tovább a józan politi-

kával, a nemzet becsületével: hogy e felismert gonosz megtörésére, az igazság helyreállítására ne fordítsa iparkodását? ... Ha ez nem következne be, akkor a nemzet veszni fog anélkül, hogy kimulását a civilizált világ könyörülete és sajnálkozása kísérné, — anélkül, hogy emlékét magasztos dicsőség borostyána örökítené.

**Országgyűlési beszéd-részlet világnézeti kérdésekről
(1844. május):**

Minden nagy, magasztos elérésére az igazság tiszta érzelme szükséges, míg a tudatlanság minden rosszal karöltve jár. S mégis az ember tudatlanságában büszkélkedik leginkább. Így volt ez kezdetben is. Azt hívé az ember, hogy a világ érette teremtett, a menny csillagai az ő világitó fáklyái, sőt magát a világteremtőt, istenét is szenvedélyei szerint, haragos és erős bosszúállónak képzelé elméjében; és ily vallásos nézetek vitettek át a szociális viszonyokba, ezek valának az alakuló státusok alapjai. Később azonban a tudomány mindezek tisztább ismereteire vezérle, s a terjedő ismertek reformot szültek a szinte tökélesíthető vallásban, változásokat az instituciókban. E változásoknak be kell következniök, mert a társaságnak (társadalomnak) nincs szentebb kötelessége, mint az, intézkedéseket akadályozni, melyek az emberek céljai megközelítését nehezítik. És e pont az, hol az álladalom és egyház összeütközésbe jöttek és jönnek.

Perczel Kossuth-hoz írt leveléből (1844. augusztus):

Csak most érezzük, mennyire gyengék vagyunk és mily parányiak tehetségeink. Azonban bízunk keserű események szerezte tapasztalással, emberies mérettel, éleslátással és ösztönszerű biztos tapintattal; és mindez párosultan lelkesedéssel, kitartó hévvel, állhatatossággal talán alkalmassá teend, hogy néhány hét multával a Hon sorsát határáz mérlegserpenyőbe mi is egy-egy drachmát bocsájthatunk ... Kereskedelmi választmányunk holnap kezdendi üléseit ... Ezen kérdést én nevezetesbnek tartom minden egyébnél, mert csak ebben lehet a nép minden osztályait központosítani, a különböző érdekeket összegyűjteni, és az idegen érdek hatalmaskodásai ellen egy zászló alá küzdésre gyűjteni ... Nemzetiségünk, függetlenségünk jövődjé eme kérdés józan felfogásától és irányzatától függ.

Emlékiratok, beszédek, újságrészletek 1848—49-ről

Perczel Mór 1848-ról:

Az is bizonyos, hogy 1848-at nem Széchenyi, vagy Deák, vagy Kossuth maga, sem ők hárman együttesen, hanem egy roppant hosszú sora az önálló, független, a saját lábukon járó, a saját eszméiket, hitüket követő és hirdető, a vagyont, érdekeiket, szabadságukat, életüket kockáztató és a haza oltárára rakó, amazokkal teljesen egyenjogú egyeniségeknek szerezte, vívta és érdemelte ki.

Országgyűlési beszéd-részletek az olasz segély ügyében (1848. július 21-én):

Azoknak, kik Magyarországot mozgalmait az azt környező viharok és szirtek között egy csendes kikötőbe akarják vezérelni, kimondhatatlan erős hittel kell bírniok az iránt, hogy Magyarországot meg lehet menteni: Nekik kötelességökben áll egy ily erős hitet csepegtetni azok kebleibe, kiknek vezérlésére hivatva vannak. Azonban ily erős hitet gerjeszteni egyedül csak nyílt, egyenes és igazságos politikával lehet. Én a minisztérium ellen nyilatkozom. Ami a tanácskozások vezetését illeti; arra nézve azt mondom, hogy nincs egyenesség igazságügy miniszter úrnak bejelentett kívánatában...

Magyarország veszélye nem abban rejlik, hogy nincs katonánk, hanem abban, hogy a katonaság, ami van, nincs oly biztos kezekben, amikre számíthatnánk...

Egy nemzet, mely más nemzet elnyomására ad segílyt, mely midőn szabad akar lenni, szabadságát az által véli megszerezhetni, hogy más eltiprására küld segílyt, magára mondja ki a kárhozatot.

Országgyűlési beszéd-részlet a hadseregről (1848. szeptember 12):

Bizonyos biztos adataink vannak, hogy a katonaság árulásal van tömve... Mit várhatunk most az itteni... katonaságtól? Azt, hogy végre vagy tisztán Jellasicshoz csatlakozik, vagy ha nem, hát még megelőzve, mielőtt az ide érkeznek, megsemmisít bennünket.

Országgyűlési beszéd-részlet a honvédelemről és a jobbágyságról (1848. szeptember 13):

Nemcsak pénzbeli és fegyveres erők gyűjtése által kell a nemzet megmentéséről gondoskodni; hanem kell még más erőket is felhasználni, mely erők Magyarország népeit fellelkesítsék a hon védelméről.

Perczel emlékiratai 1848. szeptember 15-ről:

1848. szeptember 15-én lőn bevégezve és megkoronáztatva az én népfelszabadítási, izgatási, szónoki, reformátori és ellenzéki politikai szerepem. Felcserélve az evangéliumot a vezéri karddal, kiléptem a csataterre, felavattattam hadvezérnek és békezdém honmentési szerepemet, hadszervezési és csatavezetési hivataloskodásomat.

Perczel Kossuth-hoz írt leveléből (1848. október 2):

Tegyünk most kérlek elhatározottan, ne tétovázzunk. Nagy a lelkesedés, bátorság, kitartás is elég. Isten és mi majd tudjuk az erőt használni, de ti parancsoljátok, hogy használjuk az ellenség megsemmisítésére — alá, fel s mindenütt.

A Pesti Hírlap vezércikkéből (1848. október 8-án):

A képviselők soraiban is a szélső baloldalon volt egy fiatal, egy erélyes, egy nyugtalan kedélyű követ, kinek egész alakján látszék azon küzdés, azon kérkedő szorongás, azon ingerültség, melyet éreznie kell annak, ki magát nem közönséges pályára, nem köznapi hivatásra hiszi a végzet által fönntartva, azonban az utat, melyen haladva juthat céljához, fel nem lelte még, s csak homályosan sejdíti. Perczel Mórt értem. Ő a legkritikusabb percekben, midőn egy tábornokunk kötelességét elmulatta (elmulasztotta) s Jellasics megtámadtatás félelme nélkül nyomulhatott hazánk szíve felé, odahagyá követi székét, s egy rögtönzött csapatnak élére állott.

Mór község a móri csata 25. évfordulóján üdvözölte Perczel Mórt:

Uram! Ön csatát vesztett, de szíveket hódított. Mór és vidéke az 1848/49-i december hó 30-án elesett honvédek emlékére felállított szobor felszentelése ünnepénél őszintén emlékezik meg önnek határt nem ismerő hősiességéről, valamint semminemű viszontagságok közt kétségbe nem vont hazafiúi érzületéről, fogadja őszinte hódolatát honfias lelkesült közönségének: Mór és vidéke közönsége.

Eötvös Károly cikke a Pesti Hírlap 1899. évi 34. számából:

Nemcsak verekedni tudott, hanem hadsereget toborozni, összeállítani s fölszerelni. Kettőt is állított össze (1848. ősz és 1849. tavasz). Erélye, vakmerősége, rajongó lelkesülése oly erős volt, hogy hozzá senki se hasonlított. A mesés napkelet hősei rajongtak vallásukért s küzdöttek, véreztek és éltek-haltak úgy a hitükért, mint ő a szabadságért s hazánk függetlenségéért.

Rajongását be tudta oltani híveibe is. Midőn második seregét túl a Dunán összetoborozta: egy franciskánus barát volt toborzó segítségére. A keresztes háborúk nem ismertek rajongóbb barátot. Gasparik Kilit volt a barát neve. Ez Zalában toborzott önkénteseket Perczel részére, azt mondta a hallgatóknak: Két fiát küldte hozzánk az Isten. Az egyik volt Jézus Krisztus, minden nemzet számára, a másik volt Perczel Móric a magyar nemzet számára. Most elviszlek benneteket ehhez, azután majd amahoz.

Perczel Mór hazatérése az emigrációból

Pesti Hírlap 1867. július 28-i számából:

Veni, vidi, vici! Nem Caesar mondhatta, de Perczel mondhatja azt, ki nem hadsereg élén, harcosoktól körülvéve, de egyedül, fedetlen fővel és puszta melle lépte át a haza honvédvérrel áztatott határát, s amerre ment, amerre lépett, meghódolt előtte a nemzet és a nép, a diadal és dicsőség imádságba törő éljenseit fogadva, szentelt vízként hullatá az öröm mámore által kisajtott könnyeket. — Nem volt élő embernek még ennél fényesebb diadalútja. Ő nem a testet, a testtel a lelket meghódítva él ma köztünk, mint a szabadság és a megváltás apostolára, mely annyi kísérlet tűzpróbáján keresztül sem tért le az igazak ösvényéről, — tekint reá a nép.

Vasárnapi Újság 1867. évi 34. számából:

A hazatért honfitársaink közül Perczel Mór fogadtatott legzajosb lelkesüléssel. Perczel az 1848-i magyar nép fia s a nép és fia a legválságosabb időben is egymáshoz méltók valának. A tettek kora megszűnt, s Perczel 18 évig mély hallgatásba temeté bánatát s csak akkor hallatá nevét ismét, midőn Magyarország sorsa felett is szebb jövődjő hajnala kezdett derülni.

Egy bécsi újság 1867. december 9-i számából:

Der Honvéd-General Perczel ist heute der populärste Mann in Ungarn. Schon in Jahre 1848—49 war er sehr beliebt, sein bekanntes Feldherrnglück hatte ihm schnell das Herz des Volkes gewonnen. Seit seiner Rückkehr aus der Emigration beweist er einen staatsmännischen Taht, der zugleich den Beweis liefert, dasz auch sein Feldherrnglück kein Zufall gewesen.

Eötvös Károly Perczel külső megjelenéséről (1868.):

Alacsonyabb termet, de egyenes gerinc. Hátraszegzett mérsz fej. Szürkésvörös, de nem ősz haj, bajusz és szakáll. Nyílt, határozott tűzű, de szelid szemek s magasan álló szemöldök. Katonás mozdulatok.

Perczel beszédéből részletek (Honvédegylet, 1868. március 29-én):

Egész életem feláldozás volt a hazáért, szegényen mentem ki e hazából, ma is szegény vagyok, 13 élő gyermek atyja; nem fogadtam el soha senkitől jutalmat és csak hazámtól fogadhatok el; visszautasítottam mindent, még a legjobb szándékból történt kínálasokat is, — s mi történt? — Akkor, midőn hazám szabadságának előmozdításában, honvédtársaim legszentebb ügyének kivívásában fáradozom, akkor éppen azon testületben szenvedek bántalmakat, amelynek baráti kezet nyújték, s amelynek becsületét, tekintélyét iparkodtam fönntartani ...

18 éven át kínpadon hevertem, mint a szegény haza, némán, panasz nélkül. Soha egy cikket, röpiratot, memoiret nem írtam ... A kínpadon hevert az egész haza, s én elhallgattam fájdalmamat, túrtam, szenvedtem, bíztam az Isten igazságában, hogy eljövend az idő, midőn nemzetem is a kínpadról leszálland, s nekem eljövend az igazság országa. S nem is csalatkoztam hitemben ...

Az isteni gondviselés a Magenták, Solferinók, Sadowák és Königrätzek által a nemzet bilincseit letörte, a börtönt megnyitotta. S én akkor itt látván az időt, amelyben hazánknak ismét szolgálhatok, hajadónfővel, fegyver nélkül jöttem be az országba. S a szent haza tárt karokkal fogadott s az egész nép oly üdvözetet adott, melyet még magyar nem nyert soha. És végtelen elégtételt nyújtott nekem a szenvedésekért ...

Öreg napjaimra le is nyugodhattam volna, annyi munkáság, annyi szenvedés után; de nem kíméltem utolsó erőfeszitésemet, mert tudtam, hogy a nemzetnek szüksége van működéseimre, hatásomra ...

Deák hazánk legönzetlenebb embere, ki mindenesetre épp oly jeles szónok mint Kossuth, de végtelenül következetesebb és bölcsebb nálánál ...

Perczel Mór az irodalomban

Kende Ferenc: Hannibáli eskü
(Életkép Perczel Mór gyermekkorából)

SZÍN: 1823. a bonyhádbörzsönyi Perczel-kúria szobája, ahol Vörösmarty Mihály él az ifjú Perczel Mórral. A falon II. Rákóczi Ferenc festménye.

1. KÉP

(Vörösmarty az asztal körül ül a három Perczel fiúval: Mórral, Miklóssal és Sándorral. Az asztalon kalamáris és könyvek. Tanulnak. Amikor felgördül a függöny, Vörösmartyé a szó.)

VÖRÖSMARTY: Vegyük csak elő történelem pensumunkat!

MIKLÓS: Inkább meséljen!

SÁNDOR: Mondjon verset, oly szívesen hallgatnám!

MÓR: Mit határoztak legutóbb a megyegyűlésen?

VÖRÖSMARTY: Maradjunk a studiumunknál, úrfiak!

FIÚK (csalódottan, vállvonogatva, durcásan): Hm...

MIKLÓS: Uram, oly szigorú!

VÖRÖSMARTY: Most a tanulás ideje vagyon! Majd máskor mesélek és verset is mondok.

SÁNDOR: Pedig oly csudálatos volt a vers, amit a minap olvasott...

Meg is tanultuk... (Mondani kezdi a Zrinyiász Invocációját.)

„Én az, ki azelőtt ifjú elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola kegyetlenségével:
Mostan immár Marsnak hangosabb versével
Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merte várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az, kinek Európa rettegte szablyáját.”

MÓR: (Lelkesen közbevág.)

„Adj pennámnak erőt, úgy írhassek, mint volt
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén világot, kiben sok java volt;
Kiért élt szent lelke, ha teste meg is holt.
Engedd meg, hogy neve, mely most is köztünk él,
Büvöljön jó híre valahol Nap jár-kél,
Lássák pogány ebek: az ki Istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkön él.”

VÖRÖSMARTY: Éppen erről a korról, a törökdúlás idejéről, Zrínyi Miklósról akarunk beszélgetni a mai alkalommal. *(A fiúknak felragyog az arca.)* De előbb nézzük csak, emlékezünk-e legutóbbi történelmi olvasmányunkra!

MIKLÓS: Hannibálról olvastunk.

MÓR: Cornelius Nepos feljegyezte, hogy Hannibál, a karthagoi, alig tízéves korában — látván atyja készülődéseit a spanyolországi harcra — sürgetve kérte, vigye őt is magával.

SÁNDOR: *(Átveszi a szót.)* Többszöri visszautasítás után édesatyja végre beleegyezett, de azon föltétel alatt, hogy örök, engesz-
telhetetlen gyűlöletet esküszik Róma ellen, és egész életét hazája e legveszélyesebb ellenségének megrontására szenteli.

MIKLÓS: *(Lelkesen folytatja.)* Hannibál megesküdött, követte atyját, és nemsokára — még igen fiatalon — a karthagoi hadsereg fővezére lón.

MÓR: *(Lelkes hangon folytatja.)* Több ízben megverte a rómaiakat, meghódította Spanyolországot és Itáliát, és végül Rómát is térdre kényszeríté. Megtartá szent fogadalmát, és még száműzetésében is — honfitársai háládatlansága dacára — mindhalálig hű maradt esküjéhez!

2. KÉP

(A fiúk Vörösmartyval az asztal körül ülnek. Belép id. Perczel Sándor, kezében papírtekercsek, jobbján Etelka.)

ID. PERCZEL: No jó, hogy így együtt találok a társaságot. Meghívás érkezett. Utazunk, fiaim! *(Etelka hirtelen átkarolja édesapját és mutatóujjával lezárja a száját, megakadályozza további beszédét.)*

ETELKA: Pszt! El ne mondja, kedves apámuram ilyen hirtelen, hogy hová. Hadd találják ki ők! *(Vörösmarty áhitattal simogatja szemével a leányt. — A fiúk felugrálnak, egymást zavarva közbeszólnak, találgatnak.)*

MIKLÓS: Hová?

SÁNDOR: Csak nem Pestre vagy Budára?

MÓR: Bizonyára Sárközy nagyszülémékhez!

FIÚK: *(Kórusban, örömmel.)* De jó lesz!

ETELKA: Nem bizony! *(Huncutul mosolyog a fiúk felé.)* Egyiktök sem talált. A Somsich Miklós bátyámékhoz megyünk Somogy-sárdra! *(Magyarázóan hozzáfűzi még.)* Vendégséget tartanak, új lakuk ünnepélyes avatása lesz. *(A fiúk kitörő örömmel fogadják kijelentését. Körültáncolják édesapjukat és Etelkát.)*

ID. PERCZEL: Nyughassatok! *(A fiúk elcsendesednek.)*

MÓR: *(Előlép és úgy beszél.)* Édesapám, komoly kérésem van. Ha már felkeressük Somsich Miklós bátyámékat, tehetnénk egy kis vargabetűt.

ID. PERCZEL: Hogy értsem ezt?!

MÓR: Engedje meg, kedves apámuram, hogy felkeressük előbb Mohácsot, Siklóst, majd Szigetvárt és úgy menjünk Somogy-sárdra! *(Segélykérően néz Vörösmartyra.)*

VÖRÖSMARTY: Nem rossz gondolat, uram! Olvasmányaik, történelmi tanulmányaik során sokat hallanak az úrfiak nemzeti létünk e fontos helységeiről, és hallanak még majdan a jövőben is! Csak helyeselhetném döntését, hogy megtekintsük az úrfiakkal e történelmi nevezetességű helységeket.

ID. PERCZEL: Ha öcsém úgy látja jónak, feltétlenül ejtsék útba az említett helyeket. *(Elégedetten villannak össze a fiúk tekintetei. — Id. Perczel Etelkával indul kifelé. Az ajtóból hirtelen visszafordul.)* Teremtette! Majd elfelejtettem... *(Visszajön az asztalhoz, kitergeti papírtekerceit.)* Itt vannak a királyi patensek ellen kelt nemes vármegyei feliratok: a nyitrai, a barsi, a zalai és borsodi. Sürgősen le kéne őket másolni! Szükségem lesz rájuk a megyegyűlésben...

VÖRÖSMARTY: Meglesz, uram. Mórral azonnyomban lemásoljuk. *(Id. Perczel Etelkával távozik. Az ajtóban leesik Etelka keszkenője. Nem veszi észre senki.)*

3. KÉP

(A fiúk elrendeződnek újból az asztal körül. Örömmámorban úsznak.)

FIÚK: *(Kórusban.)* Utazunk!

SÁNDOR: Felkeressük a mohácsi síkot! *(Lehalkul szava, verset idéz.)*

„Gyermekkirályt s oly hadvezért,
Ki erején felyül mer,
Ad az isten haragjában
A nemzetnek, kit megver.”

MIKLÓS: Felkutatjuk a Csele patakot, a helyt, hol II. Lajos halálát lelé.

MÓR: Hol Szolimán sátra volt! Megkeressük a két had táborhelyét...

SÁNDOR: És Siklóson?

MÓR: A siklósi várban megnézzük a szobát, hol Zsigmond király a nemzet foglya volt.

VÖRÖSMARTY: Zsigmond zsarnok volt. Lábbal tapodta a szabadságot és jogot. Elhanyagolta hazánkat. Számára még túl „tisztességes” volt a várfogság!

MIKLÓS: Másról is nevezetes Siklós!

MÓR: Igen. A siklósi asszonyok vitézségét a múltkoron emlegeté édesapám. Amikor is Mária Terézia korában az úrbéri viszonyok rendezését tartalmazó patens kihirdettetett, annak végrehajtása ellen felzendültek a siklósi asszonyok és a császári vasas németeket piszkafákkal, nyársakkal és söprűkkel úzták ki a városból. *(Jót nevetnek a fiúk.)*

SÁNDOR: Delimán és Demirhám szellemét idézzük majd Szigetvárt!

MIKLÓS: És Juranics és Deli Vidét!

MÓR: Megtekintjük, hol hala hősi halált Zrínyi és háromszáz leventéje...

VÖRÖSMARTY: *(Elgondolkodva.)* Szigetvárt a két Zrínyi tevé halhatatlanná: a dicső vezér, s unokája, az első magyar költő. *(Kis hallgatás után.)* — No, de fogjunk munkához, tegyünk eleget édesapjuk kérésének. Mehetnek úrfiak métázni, de Mór maradjon, segítségére szükségem lészen. *(Sándor és Miklós boldogan szaladnak ki.)*

4. KÉP

(Vörösmarty és Mór az asztal fölé hajolnak, nézik a papírtekerceket, előkészülnek a munkához.)

MÓR: Miért a nemes vármegyék felháborodása?

VÖRÖSMARTY: I. Ferenc császár és mindenható minisztere — Metternich herceg — azt hívék, eljött az alkalmas pillanat, hogy kegyelemdőfést adjanak alkotmányunknak. *(Mór igen figyelmesen hallgatja.)* A megyék helyhatósági függetlenségét — nemzeti jogaink ez utolsó s már egyetlen védőbástyáját — akarák elvenni a legutóbbi két királyi rendelettel, melyekkel az adót emelték, és az országra 40 ezer katonát vetettek ki.

Oly rendelet mindkettő, mit a vármegyéknek csak akkor szabad — az alkotmány szerint — végrehajtaniok, ha az országgyűléstől — a törvényhozás rendes útján — ered, nem pedig királyi patens által — alkotmányellenesen — rendelik.

MÓR: *(Átszellemülten.)* Honnan vevék ehhez a császár öfelsége és Metternich herceg a jogot és bátorságot?

VÖRÖSMARTY: *(Lelkesülten magyaráz.)* A magas arisztokrácia elpuhulva, elnemzetietlenedve, vagyonbukottan a külföld nagyvárosaiban élveket után szalad. A nemesség a politikai dermedtség álmába merült mindezideig, s nem gondol egyébbel, mint saját háza és gazdaságával. A polgárság jelentéktelen osztály még, melyet semmi érdek a közügyekhez nem köt. A parasztság — a misera plebs contribuens — tudatlanságban, földhözragadtan, szolgálat igájában, nyomorban vagon.

Az ország népének ezen állapota alapján a bécsi kormány nem alaptalanul hihette, hogy az új rendszabályokkal könnyen célt érhet, s hamar elbánhat nemzetünkkel.

MÓR: *(Ingerült heveséssel.)* Gyalázat!

(Váratlanul belép a szobába Etelka. A keszkenőjéért jött. A beszélgetés hevében nem veszik észre. Etelka dermedten megáll és figyel. Közben folyik tovább Vörösmarty és Mór beszélgetése.)

VÖRÖSMARTY: *(Felháborodással.)* I. Ferenc és Metternich a legkisebb ellenállást sem várták, de ezúttal gazda nélkül számoltak, s csalódnok kell! Hiábavaló a zsarnokság minden ténykedése, nem sikerül halálcsapást mérni alkotmányunkra! Az önkény e kísérlete végzetes volt önmaga számára: nemzetünk — mintegy varázsígére — fölébredt. A nemesség visszanyerte nemzeties buzgalmát, s a megyegyűlésekbe siet. Szorosan összetartó hadsort képezünk az idegen hatalom támadásai ellenében: a nemzet kétségbevonhatatlanul bebizonyítja, hogy él, s elég hatalmas még, hogy sikerrel szegüljön ellen a dinasztia törvénytelen célzatainak! *(Etelka egyre fokozódó érdeklődéssel és figyelemmel kíséri Vörösmarty szavait. Vörösmarty szavainak hatása alá kerül.)*

MÓR: *(Lelkesen közbekiált.)* Úgy van!

ETELKA: *(Vörösmarty szavaitól lenyűgözve felkiált.)* Él nemzetünk, és élni fog! *(Csodálkozva fordulnak feléje, most veszik csak észre.)* Csak... a keszkenőmért jöttem... *(Zavartan mondja, hirtelen lenyúl a keszkenőjéért és távozik. — Vörösmarty elkíséri a keszkenő felvételével, megbabonázva néz a lány után.)*

VÖRÖSMARTY: *(Visszatér az asztalhoz, kézbeveszi a papírtekercset és felmutatja.)* Minden megye ellenszegül a törvénytelen királyi rendeletek végrehajtásának: tizenhárom megye annyira ment máris az ellenállásban, hogy a kormány nyers erőszakot volt kénytelen használni ellenükben! Bars, Zala, Nógrád, Komárom, Bihar, Borsod, Vas megyék, s a hazafiak között Nagy Pál, Balogh János, Deák Antal, s számosan tüntették ki magukat!

MÓR: *(Felugrik az asztaltól és lázas hevületben felkiált.)* Bravó!

VÖRÖSMARTY: *(Lelkesedéssel, nemes pátozzsal.)* A felébredt nemzeti szellem, az álmából felserkent nép nem altatható el többé! Népünk hazafiúi buzgalma gyorsan növekszik, s az uralkodóház ellenében roppant, legyőzhetetlen erővé nő.

MÓR: *(Lázas hevületben, szinte extázisban közbekiált.)* Igen, mindez szent igaz, amit kegyelmed mond.

(Rákóczi Ferenc képe előtt áll. Felindulásában hirtelen letérdel a kép elé és átszellemült hevülettel esküt mond.)

„Esküszöm neked a hazáért és szabadságért fölkent és küzdött

hősök utolsójának, legnagyobbikának, hogy életemet a hazának szentelem és megmentem és megbosszulom nemzetemet!”

(Vörösmarty közben odalép mellé. Felemeli a gyermeket és megindultan, szinte könnyes szemmel megöleli.)

VÖRÖSMARTY: Úgy legyen! Ne feledd esküdet! Légy hű esküdhöz mindhalálig, mint Hannibál, a karthagoi!

Illyés Gyula: „Ozori példa“ c. költeményéből:

Megdördült ott lenn végül is az ágyú,
hetedhatárig körözve szavát.
Kihullt a sorból fenn egy-egy huszár, de
a többi csak járt, csak vonult tovább.
Míg fel nem tűntek baltákkal s üvöltve,
mint a nádasok csikasz-kölykei,
a pusztaiak . . . s a szemközti dombon:
Dégről Perczel, Szilasról Görgey.

Illyés Gyula: „Ozori példa“ c. drámájából (III. felvonás):

PERCZEL: Azért késtem, mivel
ismerve ennek a dézsma-vitának
immár országos elmérgesedését,
végleges választ akartam ez ügyben
hetek óta tett sürgetéseimre.
Most ért nyomunkba Pestről a futár
a friss hírekkel. Míg mi itt csatáztunk,
Pesten is lefolyt egy szép küzdelem.
Az országgyűlés magának Kossuthnak
fölléptére egyhangúan kimondta,
hogy mindenfajta dézsma és robot
kivétel nélkül mindenfajta földről
végérvényesen — eltöröltetett.

Kossuth Lajos rendelménye szerint
félóra múlva hadaimat innen
a többi magyar seregnek nyomába
Bécs felé indítom. Ott, Bécs alatt
dől el, visszajön-e a tegnapi
ellenség, vagy akár ez az iménti.

Úgy! Úgy, hogy mától Ozora határa
pontosan Bécsig ér! De véle minden
falué, melyben áll már a szabadság.

Azt gondolom, hogy majdnem elveszett itt
nem Tolna: egész magyar haza
azon, hogy Veszprém legtöbb nemese
nem akart átlépni egy megye-árkot!
Ahogy itt nem lett volna diadal
Kendtek nélkül, akképpen nem lehet
sem győzelme, sem szabad léte többé
sehol soha semmi rendű magyarnak . . .

. . . Mert a szabadság olyan,
hogy aki nem vív hozzá egyre többet,
elveszti azt is, ami volt belőle.

Fel barátaim! Tágul a világ!
Tágul a jövőért a harc.
Úgy emlegessék a magyart:
volt ő is fáklya-láng!

Népdalok Perczel Mórról:

Ne félj, ne félj, magyar leány,
Nem rabol el a szervián,
Perczel Móric katonája
A nadrágjából kirázza.
Éljen a magyar!

Perczel Móric táborában
Három napja nagy vígság van.
Megkergették a németet,
Aprították szegényeket.

Arokiparton pemetefű,
Az én rózsám aranysegefű.
Nekidurálom magamat,
Leiszom a lénungomat.

Perczel Móric katonája
A falakat mind megmászta,
Muszkát, rácot és németet
Minden pokolba kergetett.

Perczel Móric aranycsillag
Ott Szenttamás alatt ballag,
Siratgatja halottait,
Kossuth Lajos katonáit.

Zúg az erdő, zúg a mező,
 Ugyan mi zúgatja?
 Talán bizony Perczel Móric
 Sej, haj, a lovát ugratja.

Szép ő maga, szép termete,
 Szép a paripája,
 Vigan nyergel a honvédek
 Sej, haj, nyalka táborába.

Sárossy Gyula: „Aranytrombita“ c. elbeszélő költeményéből:

Mert hol a rác ellen Perczel harcol elől,
 A magyar győzelme harsog mindenfelől.
 Csodával határos az ő dicsősége,
 Ahová fordul, ott a bajnak vége.
 Ki csatáit látta, mind arról dicséri:
 Hogy Perczel az éket jól a görcshöz méri.
 Elfoglalta már a római sáncokat;
 Szétverte, leölte bennök a rácokat.
 Mokrinnál húszezer volt a vajda népe,
 S annak a hős Perczel mind torkára lépe,
 Másnap a harc után, még alig reggellett,
 Újra szép csatát nyert Nagy-Kikinda mellett.
 Azt az elszántságot ne is keresd másnál,
 Mely évig emelte Perczelt Szenttamásnál:
 Bevehetetlennek hirdették azt mások,
 S most napfényre derült ocsmány árulások,
 Mert a bevehetetlent Perczel lám bevette,
 S sáncait a földdel egyenlőkké tette.
 Így győzött Uzdinnál s egész Bács megyében,
 Hol folynak a dolgok már magok rendében.
 Így hozott a rákra szégyent és bánatot,
 S győztes fegyverével Pancsováig hatott.
 Ha végig fonhatod koszorúdat, Perczel!
 Az örökéletet túléled egy perccel.

Lamperth Géza: „Perczel Mór“ c. költeményéből:

A bonyhádi néma sírra
 Hű emlékezés borul,
 Lelked — ez a fényes szikra
 Fölöttünk ég, el nem tűnve
 S világot gyújt a szívünkbe,
 Ha égünk elkomorul.

Eseménynaptár

1811. nov. 11. Perczel Mór születése (Bonyhád).
 1817—1822. Vörösmarty Mihály nevelő a Perczel családnál.
 1823—1826. Hadapród.
 1827—1830. A lengyel szabadságharc.
 1830—1831. Szervezkedés, letartóztatása.
 1831. Tiszteletbeli aljegyző.
 1831. Megyei bizottsági jegyző.
 1833. Simontornyai főszolgabíró.
 1836. Összetűzés a konzervatívokkal, a kormánnyal.
 1839. A Tolna megyei védegyelet megalapítása.
 1842. A pozsonyi országgyűlésen követ.
 1843—1844. Házassága Sárközy Júliával.
 1844. A radikális eszmék hirdetése megyei gyűléseken.
 1844—1848. Forradalmi tevékenység.
 1848. március—április Magyarország rendőrfőnöke.
 június Buda képviselője, beszédek az országgyűlésen.
 szeptember 15. A „Zrínyi” szabadcsapat ezredese.
 szeptember 29. Pákozdi győzelem.
 október 6—7. Ozorai győzelem.
 október—nov. Muraközi hadjárata, tábornoki kinevezése.
 december Visszavonulás a Muraközből.
 december 30. Móri vereség.
 1849. január A Duna—Tisza közén győzelme, lemond a parancsnokságról.
 február Seregszervező körút.
 március A déli sereg parancsnoka.
 április 3. Szenttamási diadala.
 április—május Győzelmi sorozat a Bácskában, Bánságban.
 június Titeli és kátyi vereség, felmentik a parancsnokság alól, seregszervező körút.
 július Parancsnoki megbízatás, Turánál vereség az oroszoktól, összetűzése Kossuthal, felmentik a parancsnokság alól.
 augusztus 9. Temesvári csata.
 1849—1851. Törökországi emigráció.
 1851. Jelképes kivégzés.
 1851—1862. Angliai emigráció (Jersey).
 1859. Itáliai útja.
 1862—1867. Belgiumi emigráció (Brüsszel).
 1866. Olaszországi útja.
 1867. A kiegyezés, hazatérése.
 1867—1870. Közéleti szereplés (országgyűlési képviselő, Honvédegyelet).
 1870—1899. Visszavonultságban él (emlékiratok).
 1899. május 23. Perczel Mór halála (Bonyhád).

Források, irodalom

a) Források

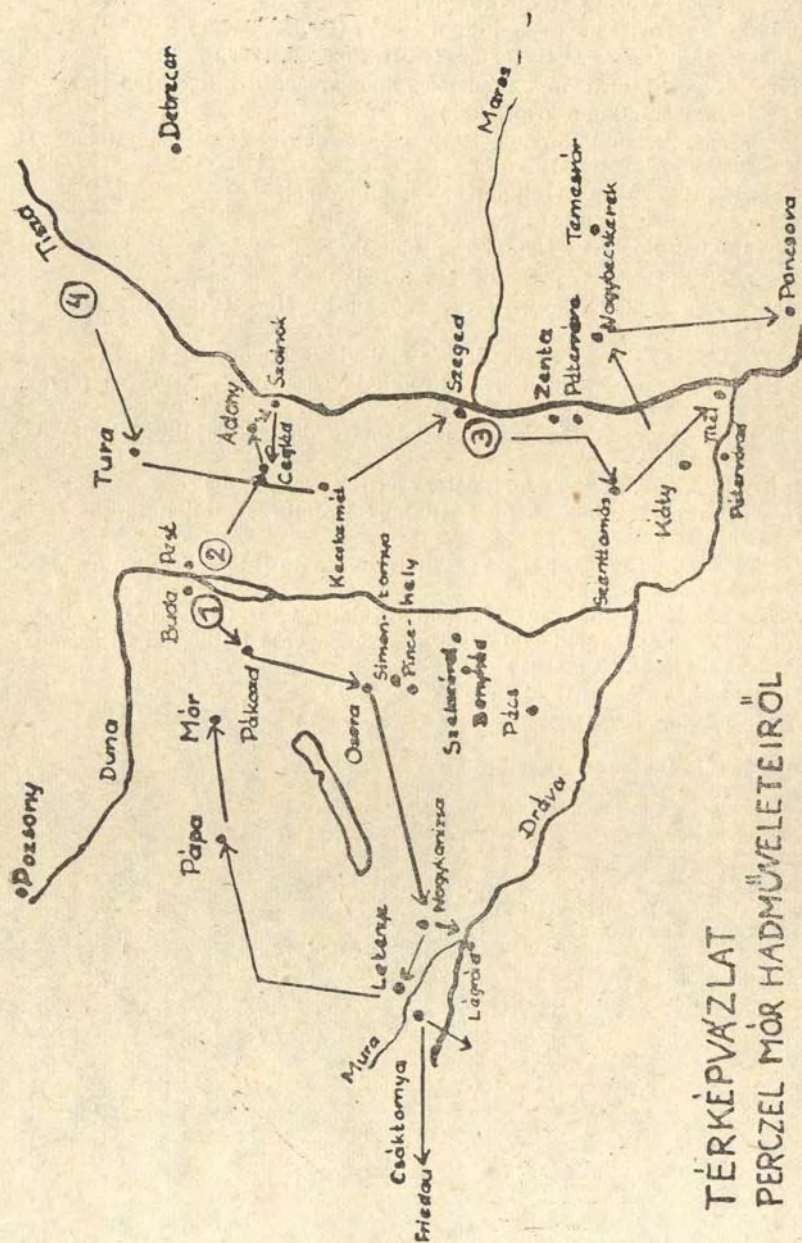
- Családi levéltár: okiratmásolatok, Pest és Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyv-másolatok, hivatalos okmányok, ügyészi jelentések, levelek (újabbban: Állami Levéltár, Szekszárd).
- „1848—1867” c. nyomtatvány gyűjteménye (II., VI—IX. kötet), Perczel Mór sajátkezű jegyzeteivel; a Nemzeti Múzeum irattárában: Oct. Hung. 616.
- „Fiatalkori emlékiratai jegyzéke” — Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében: Quart. Hung. 1546.
- „Közlemények Perczel Mór tábornok irataiból” (Bonyhád, 1883).
- Országos Levéltár: Kossuth-iratok.
Vörös Antal gyűjteménye.
1848/49-i minisztériumok — Honvédelmi Bizottmány sz/e — ex 1849.
- Perczel Miklós: Naplójegyzeteimből (Bajai Közlöny 1893. évf. 19—23. sz.).
- „Perczel Mór emlékirataiból” (Vasárnapi Újság 1868. évf. 1., 3., 4., 18., 19. sz.).
- „Perczel Mór tábornok hátrahagyott Emlékiratai” (Veszprémi Ellenőr 1899. évf.).
- Újságközlemények (Pesti Hírlap).

b) Irodalom

- Áldor Imre: Kossuth és Perczel. (Pest, 1868.)
- Áldor Imre: Vázlatok a magyar emigráció életéből.
- Balázs József: Perczel Mór honvédtábornok. (Népszabadság, 1961. nov. 11.)
- Barta István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. (Hadtörténeti Közlemények 1955. 2. sz.)
- Beniczky Lajos: Visszaemlékezései és jelentései az 1848—49. szabadságharcról és a tót mozgalom (1924).
- Bodnár István—Gárdonyi Albert: Bezerédj István I—II. (Bp. 1918.)
- Borus József: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. (Hadtörténeti Közlemények 1961. 2. sz.)
- Breit J.: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. (Bp. 1929.)
- Dembinszky: Dembinszky Magyarországon. (A vezér hátrahagyott kézirataiból összeállította Danzer F. Alfonz. (Bp. 1874.)
- Eckhardt Ferenc: 1848, a szabadság éve. (Bp. 1948.)
- Egressy Gábor: Törökországi naplója 1849—1850. (Pest, 1850.)
- Ember Győző: Az 1848—49-i minisztérium levéltára. (Akadémiai Kiadó 1950.)
- Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. (Akadémiai Kiadó, Bp. 1952.)

- Eötvös Károly: Perczel Mór. (Pécsi Napló 1899. évf. 27. sz.)
- Farkas D.: Perczel Mór. (Vasárnapi Újság 1867. évf. 34. sz.)
- Forradalom és szabadságharc 1848—49. (1948.)
- Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben I—III. (Bp. évsz. nélk.)
- Görgey Arthur: Életem és munkásságom Magyarországon az 1848. és 1849. években I—II. (1811.)
- Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. (Bp. 1890.)
- Hajas Béla: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. (Budapest, 1931.)
- Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban (1927).
- Hankiss János: Viktor Hugo és a magyar emigráció. (Történeti Szemle 1926. évf. 1—4. szám.)
- Hentaller Lajos: Perczel Mór. (Független Magyarország 1907. évf. márc. 15. sz.)
- Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar Történet VII. k. (1929).
- Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848—1849. I—III. (Pest, 1871—72.)
- Imrefi (Vahot Imre): A magyar menekültek Törökországban. (Pest, 1850.)
- Jósika Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt VIII. (Pest, 1862.)
- Julier Ferenc: Perczel Mór („Függetlenség” c. újság „Magyar katona” rovatában 1938. évf. jún. 19. és 26. sz.)
- Kacziány Géza: A magyar memoire irodalom 1848—1914-ig (1917).
- Kacziány Géza: Görgey. (Bp. 1915.)
- Klapka György: Emlékeimből. (Bp. 1886.)
- Kolta László: Perczel Mór politikai pályája. (Tolna megyei Kis Újság, 1948. júl. 31. sz.)
- Kolta László: Perczel Mór. („Szülőföldem” c. füzetben, Szekszárd 1957.)
- Kolta László: Perczel Mór. (Sárköz, 1956. 3—4. sz.)
- Kolta László: A száműzött Perczel Mór. (Tolna megyei Népújság 1961. nov. 19. sz.)
- Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története. (Bp. 1936.)
- Kosáry Domokos: Perczel Mór feljegyzései. (Századok 1937. évf. 7—8. sz.)
- Kossuth Lajos: Irataim az emigrációban I—XIII.
- Kovács Ferenc: Az 1843/44. évi magyar országgyűlés kerületi üléseinek naplója I—VI. (Bp. 1894.)
- Kuppis Gusztáv: Biographie des Honved — Generals Móríczt Perczel von Bonyhád. (Pest, 1868.)
- László Károly: Naplótöredék. (Budapest, 1887.)
- Lukinich Imre: Az 1830. évi varsói forradalom és a magyar közvélemény. (Budapesti Szemle, 1931. január.)
- Madarász József: Emlékirataim 1831—1881. (Bp. 1883.)
- Márki Sándor: Az 1848—49. évi szabadságharc történetéhez. (Bp. 1898.)
- Mészáros Károly: Kossuth levelei a magyar szabadságharc karvezéreivel. (Ungvár, 1862.)
- Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. (Bp. 1951.)
- Mód Aladár: Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben. (Bp. 1848.)
- Nagy Márta: Az 1848—1849-es emigráció memoire irodalma. (Bp. 1936.)
- Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban I—II. (1866.)

- Pető Sándor: Görgey Artur. (Genius kiad.)
- Pulszky Ferenc: Életem és korom I—IV. (Bp. 1880—82.)
- Reizner János: Szeged története. I—III. (Szeged, 1899.)
- Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. (Szikra, 1949.)
- Révai Nagy Lexikona. (Bp. 1922.)
- Rónay Jácint: Naplótöredék. Hetven év reményei és csalódásai I—VIII. (Pozsony, 1884—88.)
- Századok 1949., 1950. évfolyamának tanulmányai.
- Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás (évsz. nélk.).
- Steier Lajos: Beniczky Lajos (évsz. nélk.).
- Steier Lajos: Görgey és Kossuth (évsz. nélk.).
- Szádeczky Kardoss Samu: Perczel Mór portréjához. (Világosság 1961. évf. 11. sz.)
- Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik (1934).
- Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről I—II. (Pest, 1867.)
- Szilágyi Sándor: A magyar forradalom napjai 1849. július elseje után. (Pest, 1850.)
- Szilágyi Sándor: Magyar forradalom férfiai. (Pest, 1850.)
- Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. (Bp. 1953.)
- Vargyas Endre: Magyar szabadságharc története 1848—1849-ben a magyar nép számára. (Bp. 1879.)
- Veréss Sándor: A magyar emigráció a Keleten I—II. (Bp. 1878.)
- Vukovics Sebő: Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzése idejéről. (Bp. 1894.)
- Új Magyar Lexikon (Akadémiai Kiadó, 1961.)
- Ungár László: Pécs 1848—49-ben. (Pécs, 1934.)

T A R T A L O M

Előszó (dr. Kende Ferenc) — — — — —	3
Bevezetés — — — — —	5
Perczel Mór ifjúsága — — — — —	6
Perczel Mór a reformkorban — — — — —	10
Perczel Mór szerepe 1848—49-ben — — — — —	16
A száműzött Perczel Mór — — — — —	28
Perczel Mór öregkora — — — — —	31

Szemelvények

a) Perczel Mór emlékiratai szüleiről — — — — —	36
b) Emléktáblák szövege Bonyhádon — — — — —	37
c) Beszédok, cikkek, feljegyzések a reformpolitikáról — — — — —	37
d) Emlékiratok, beszédok, újságrészletek 1848—49-ről — — — — —	44
e) Perczel Mór hazatérése az emigrációból — — — — —	46
f) Perczel Mór az irodalomban — — — — —	48
Eseménynaptár — — — — —	56
Források, szakirodalom — — — — —	57

A/5 4 ív, 2000 pld.

Kiadja:

„Perczel Mór” Közgazdasági Technikum, Bonyhád

F. k.: dr. Kende Ferenc

F. v.: Széll István

63.3 3681 Szekszárdi Ny.